

עמ"ר - ערכים, מעורבות ורלוונטיות

קובץ מאמרים ושאלות לדוגמא

כתב וערך: ד"ר משה וינשטוק,
יושב ראש המזכירות הפדגוגית

משרד החינוך

תשע"ח, 2017

כתיבה ועריכה: ד"ר משה וינשטוק, יושב ראש המזכירות הפדגוגית

עיצוב גרפי: סקורפיו88

הפקה: עדית רובין

תוכן עניינים:

1. התאמת שאלות הבגרות למטרות הלמידה - חלק א' - עמוד 5
2. התאמת שאלות הבגרות למטרות הלמידה - חלק ב' - עמוד 15
3. התאמת שאלות המיצ"ב למטרות הלמידה - עמוד 35

איגרת המזכירות הפדגוגית

התאמת שאלות הבגרות למטרות הלמידה, חלק א'¹

א. פתח דבר

כאשר משרד החינוך מעוניין לפתח תכנית לימודים בתחום דעת מסוים, הוא ממנה לשם כך ועדת מומחים. ועדת המומחים קובעת את מטרות הלמידה של תחום הדעת ומגדירה את הנושאים והמיומנויות שאותם יש לרכוש.

לצד המטרות, הנושאים והמיומנויות בתחום הקוגניטיבי, ניתן להבחין ברוב תכניות הלימודים גם במטרות, בנושאים ובמיומנויות בעלי היבטים ערכיים, אישיותיים ורגשיים. כך למשל, במסמך הליבה של תכנית הלימודים בהיסטוריה, נכתב שמטרות התכנית כוללות טיפוח הבנה, סובלנות וכבוד כלפי עמדות, השקפות, רגשות, מסורות ודרכי חיים של פרטים שונים, מיעוטים ועמים אחרים; וכן: **הבנה כי המציאות בהווה מושפעת מאירועים ומתהליכים שהתרחשו בעבר, ושפעולות הנעשות בהווה משפיעות על עיצוב העתיד; או: הלימוד יזמן מצבי למידה משמעותית בקרב הלומדים.**

בתכנית הלימודים בספרות נכתב שמטרת התכנית היא שהתלמידים יגלו עניין בקריאת ספרות יפה כהתנסות מעשירה ומהנה העשויה לעורר בהם מחשבה ומעורבות רגשית; וכן: התלמידים יגלו רגישות למורכבות של מצבים אנושיים, כפי שהם מגולמים ביצירות ספרות, המאירות את ריבוי פניה של המציאות ומעודדות פתיחות מחשבתית.

גם מטרות תכנית הלימודים בביולוגיה כוללות היבטים ערכיים כגון: "טיפוח מודעות וגיבוש עמדות ביחס לסוגיות ערכיות הקשורות למדע ולחברה", שיושגו באמצעות דיון ב"נושאים ביו-אתיים המחייבים שיקול

1 המסמך נכתב בידי יו"ר המזכירות הפדגוגית ד"ר משה וינשטוק, בשיתוף אנשי אגפי המזכירות וראשיהם, ובייעוץ אקדמי של פרופ' ענת זוהר, פרופ' יורם הרפז, הרב ד"ר יהודה ברנדס וד"ר איתי אשר. מאי 2016

דעת בטיפול בקונפליקטים אפשריים המתעוררים בחברה עם התפתחות המדע והטכנולוגיה". בדומה לכך, גם תכנית הלימודים בכימיה מבקשת לגעת בהיבטים בחיי הלומד כמו: **"הדגשת הקשר של הכימיה למציאות היומיומית במטרה להפוך אותה לרלוונטית ללומדים"**.

מטרות אלו ואחרות של תכניות הלימודים הנ"ל (ושל נוספות) עוצבו ונוסחו עוד לפני שהמשרד פתח ב'קמפיין' שעיקרו "למידה משמעותית" הכרוכה ב"ערך ללומד ולחברה, מעורבות הלומד, ורלוונטיות התוכן ללומדים".² ניתן אפוא לראות שמטרות תכניות הלימודים ברוב תחומי הדעת מצויות גם במחוזות אישיותיים, ערכיים ורגשיים - מה שהולם את מדיניות החינוך של המשרד, ואת תפקודי הלומד שעל פיהם עובדים בכל בתי הספר, וכי יש בהם תפקוד "תוך אישי". הדבר עולה גם מחוק החינוך הממלכתי שהמשרד מחויב אליו, המבין את הלמידה ואת בית הספר כמוקדי חינוך ערכי ואישיותי, השואפים, לצד השאיפה "לבסס את ידיעותיהם של הילד והילדה בתחומי הדעת והמדע השונים", גם "לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו... המכבד את הוריו, משפחתו ומורשתו, את זהותו התרבותית ואת לשונו... לפתח את אישיות הילד והילדה" ועוד.

ב. בין הערכה לעשייה

אחד הגורמים המשפיעים ביותר על הוראת תחום הדעת הוא אופן ההערכה, ובעיקר ההערכה החיצונית. בחטיבה העליונה, המורים והתלמידים משקיעים את מיטב מרצם וזמנם בהכנה לבחינות הבגרות החיצוניות, והלמידה במהלך השנה, כמו גם המבחנים שכותבים המורים במהלכה, מנסים "לקלוע" למבנה ולתוכן בחינת הבגרות החיצונית; עם זאת, כאשר בוחנים את מבנה השאלות בבחינות הבגרות החיצוניות, מגלים שלעיתים קרובות הן אינן משקפות את כל המטרות של תכניות הלימודים.

במשך שנים רבות כווננו רוב הבחינות לשינון מידע, המוביל לכתיבת דיווח (report writing) המשלימה מידע חסר, או למיומנויות חשיבה "מסדר נמוך" בפתרון בעיות בסיסיות. בשנים האחרונות, בעיקר מאז כהונתה של פרופ' ענת זוהר כיו"ר המזכירות הפדגוגית, החל מהלך חשוב של שימת דגש על "חשיבה מסדר גבוה", כך שלבחינות הבגרות נוספו "שאלות חשיבה מסדר גבוה יותר" ואף מספר שאלות עמדה, המצריכות הפעלת שיקולי דעת מורכבים יחסית והבעת דעה מנומקת.³ השאלות הללו - שיש לברך עליהן ושחוללו שינוי גדול באופי הבחינות וממילא גם בלמידה - התמקדו בעיקר בתחום הקוגניטיבי והמטא-קוגניטיבי, וכמעט שלא נגעו בתחום האישיותי, הערכי והרגשי - תחום שכלול במטרות תכניות הלימודים. הדבר נבע בעיקר ממגבלותיו של המבחן, שלרוב מיועד להערכת ידע או לחשיבה מסדר נמוך.⁴

² http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/HighSchool/Lemida_Mashmaoutit/Erech.htm

³ ראו למשל את התהליך החשוב של שינוי, שאותו החלה מזכירות הפדגוגית בשנתיים האחרונות: http://www.meyda.gov.il/lepitoh_mnhim_ekronot/AgafPituachPedagogi/Pedagogit_Mazkirut/files/il.gov.education.pdf.begroyot

⁴ ניתן להתגבר על הקושי בהערכת שאלות חשיבה ואף שאלות עמדה ורגש, בעזרת בקשה לציין בתשובות נתונים, ולנמק את

הבעיה הנובעת מן העובדה שלא נבחנו על רבות ממטרות ההוראה היא, שהן נתפסות כהצהרות בלבד. כאשר לא נבחנו על שאלות מסוג זה, לרוב גם לא מוקדש מספיק זמן לעסוק בנושאים אלו בשיעורים, וקשה יותר לפתח למידה הנוגעת בחיי הלומד או בתחום הערכי. גם ההערכה החלופית שאותה מוביל המשרד בשנתיים האחרונות (ושתורמת מאוד ללמידה הנוגעת בחיי הלומד, ומטפחת סקרנות ומעורבות), מותירה שבעים אחוזים מההערכה, וממילא את הלמידה, לידע שאינו נוגע כמעט בהיבטים ערכיים, אישיותיים ורגשיים.

על רקע דברים אלה, מבקשת המזכירות הפדגוגית להמשיך את המהלך של פיתוח השאלות, ולעודד למידה מעמיקה הכוללת את מכלול אישיותו של התלמיד; למידה שתרחיב את היכולות האינטלקטואליות לצד התייחסות לעולמו הפנימי, ליכולות השיפוט שלו ולערכיו, ברוח מדיניות המשרד וברוח מטרות תכניות הלימודים בתחומי הידע השונים. לשם כך אנו מציעים לכלול בבחינות הבגרות יותר שאלות או סעיפי שאלות חשיבה המערבות גם עומ"ר (ערכים, מעורבות ורלוונטיות).

בנוסף להיבטים מרכזיים של ההבנה והחשיבה, השאלות יכללו גם היבטים "משמעותיים" של רגש, מעורבות אישית ועמדה ערכית. שאלות מן הסוג הזה יוכנסו לבחינות בהדרגה ותוך כדי בחינה מדוקדקת של השפעתן על ההיבטים השונים של החינוך וההוראה. דוגמאות מן הסוג הזה הוכנסו באופן מינורי במועד האחרון בחלק קטן של מבחני הבגרות, ואנו מבקשים להרחיבן (ראו דוגמאות בהמשך).

המזכירות הפדגוגית ממליצה אפוא למפמ"רים לחבר, כחלק מן המבחן ובמינון נמוך, גם "שאלות הפנמה", שאלות הנוגעות לעולמו הפנימי, הערכי, של הלומד או של החברה. שאלות שמחברות ידע, חשיבה וערכים / מעורבות / רלוונטיות (עומ"ר). מדובר בשאלות "מחוברות" ו"טעונות", כפי שהגדיר אותן פרופ' יורם הרפז בכמה מפרסומיו:

שאלה מחוברת: השאלה רלוונטית לעולמם של התלמידים ולעולמה של החברה; היא מעסיקה, או אמורה להעסיק, את כל מי שלוקח חלק בחיי החברה.

שאלה טעונה: לשאלה יש ממד רגשי או "קיומי". היא כוללת דילמה מוסרית או בעיה "דוחקת" המעוררות בנשאל צורך לענות עליה ולבטא עמדה פנימית ויחס רגשי.⁵

את התכונות של 'שאלות החשיבה והעומ"ר' יש להתאים להקשר של בחינת הבגרות, ומתוך כך להגביל אותן ולהגביל את הציפיות מהן, אך גם לאחר הגבלה כזו עדיין לשאלות יש ערך מוסף, והן מחייבות חשיבה מעמיקה יותר והתכונות "משמעותית" יותר לקראת הבחינה. חשוב לחזור ולהדגיש: שאלות מן הסוג הזה מתחייבות מן המטרות המפורשות של תכניות הלימודים בתחומי הדעת השונים.

העמדה על בסיס נתוני ידע. הדבר נעשה כיום במסגרת שאלות החשיבה, ונעשה מאז ומתמיד בשאלות חשיבה במוסדות להשכלה גבוהה במסגרת מבחנים הבוחנים ידע והבנה מעמיקים.

5 אלה הן שתיים מתוך שש התכונות של «שאלה פורויה» (ראו למשל, "המודל השלישי", ספריית הפועלים, 2008).

שאיפתנו היא שכל מנהל תחום דעת יפתח דגמי שאלות לבחינת הבגרות הכוללים חשיבה ועומ"ר, והמבוססים על מטרות תכנית הלימודים שלו (בבחינת הבגרות תשע"ז תישאל שאלה אחת או סעיפי שאלות מסוג זה, אשר יזכו את הנבחן לפחות ב-5 נקודות, ותהיה אפשרות לבחור שלא לענות עליהן. בתחומי דעת שבהם כבר נהוגות שאלות חשיבה מפותחות בבחינות הבגרות, יתווספו שאלות נוספות באופן מדוד, מתוך שיח עם המנהלים והמורים).⁶ בנוסף לכך, המפמרי"ם ינסחו דגמי תשובות ומחוונים להערכת השאלות, ויציעו דרכי הוראה להכנת התלמידים לקראת התמודדות עם שאלות אלה. כל השאלות יתבססו על ידע וחשיבה, וההערכה שלהן תתבצע בעיקר על סמך מרכיבי הידע שלהן ועל נימוק המגובה בידע מתחום הדעת. חלק קטן מן ההערכה יינתן על הדעה האישית, במידה שזו תנומק כראוי. יש עדיפות לכך שסעיף אחד יוקדש לידע והאחרים לחשיבה ולערכים / רלוונטיות / משמעות הנתמכים על ידי עובדות וידע. יש לשים לב שהשאלות לא תהינה מאולצות, אלא יהוו חלק אינטגרלי מתחום הדעת והדיסציפלינה.

השאלות יעובדו וינסחו בידי המפמרי"ם וצוותיהם בהתאם לתכניות הלימודים ומטרותיהן.

דוגמאות לשאלות חשיבה ועומ"ר

לשאלות שנשאלו במועד האחרון בבחינות הבגרות:

- מונטיפיורי, בנימין זאב הרצל והראי"ה קוק היו אישים מרכזיים ששאפו להשפיע על מצבו של העם היהודי על רקע נסיבות תקופתם.
  - בחר באחד מן האישים האלה והצג את השינוי המרכזי שביקש לחולל.
  - הצג את הנסיבות ההיסטוריות שהיו רקע לפעילותו.
  - איזה ערך המשתקף באישיות ובמעשים של הדמות שבחרת היית רוצה לאמץ לחייך? נמק את תשובתך. (היסטוריה, חמ"ד, קיץ תשע"ו)
- בתחילת מלחמת העולם השנייה הייתה ביישוב היהודי התלבטות בנוגע לסוגיית שיתוף הפעולה עם הבריטים והמאבק בהם.

6 ניקוד חלקי בסעיפי העומ"ר לא יעלה על עשר נקודות.

- **הסבר** את שתי העמדות העיקריות שהיו ביישוב בנוגע לסוגיה זו בתחילת המלחמה.
- מנקודת מבטך כיום, על בסיס היכרות של התהליך ההיסטורי לאחר 9391, מהי העמדה שאתה מזדהה עמה? נמק. (היסטוריה, חמ"ד, קיץ תשע"ו)
- 3. קבלת האחר והשונה, כבוד האדם ושוויון חברתי הם ערכים הבאים לידי ביטוי ביצירות ספרותיות רבות.
- כיצד ערכים אלה (או פגיעה בהם) באים לידי ביטוי ברומן או בנובלה שלמדת? הסבר והדגם את דבריך. 7. (ספרות, מ"מ, קיץ תשע"ו)
- 4. "וְעָנָו וְאָמְרוּ יְדִינוּ לֹא שָׁפְכוּ אֶת הַדָּם הַזֶּה" (פסוק ז')
- מהי האחריות המוטלת על זקני העיר - על פי רלב"ג, ומהי האחריות המוטלת על זקני העיר - על פי מלבי"ם?
- על סמך דברי הפרשנים, ציין דוגמה ממציאות ימינו למעשה של הנהגה דתית, קהילתית או מדינית שיכול למנוע שפיכות דמים.⁸ (תנ"ך, חמ"ד, קיץ תשע"ו)

דוגמאות

לשאלות נוספות (חלקן מבוססות על שאלות מתוך מבחני בגרות):

1. במימי מפרץ אילת הוצבו במשך כמה שנים כלובים לגידול דגי מאכל. גידול דגים אלה עורר ויכוח ער בין מומחים בתחומי הסביבה. מומחים אחדים טענו כי גידול הדגים מזיק למערכת האקולוגית הרגישה של מפרץ אילת, בגלל הזיהום בחנקות שמקורן בהפרשת הדגים במפרץ. לעומתם, מומחים אחרים טענו שאין הוכחה ברורה לנזק שגידול הדגים גורם למערכת האקולוגית, ואילו התועלת הכלכלית שלו רבה. נושא זה נדון במועצה הארצית לתכנון ובנייה, והיא החליטה שלא לאפשר את המשך הגידול של הדגים בכלובים. אחד מנימוקי הוועדה היה: "גם בלי להכריע בין

7 מטרותן של שאלות אלו היא למקד את תשומת לבם של התלמידים בערכים ובמסרים העל-זמניים העולים מתוך הנלמד. השאלה מזמינה את התלמיד לחפש בכל דבר שלמד את תרומתו האפשרית לצמיחתו האישית ולפיתוח עולמו המוסרי והערכי.

8 שאלת יישום: מטרותן של שאלות אלו היא לחבר בין הנלמד לבין המציאות האקטואלית, וליצור גשר בין החומר הנלמד לרלוונטיות שלו בעולמנו. השאלה מזמינה את התלמיד למצוא את נקודות ההשקה וההדהוד בין הנלמד לבין העולם הסובב אותו ועולמו הפנימי. החיבור יכול להיות למציאות העולמית, הישראלית, הקהילתית או האישית של התלמידים.

עמדות המומחים, ברור שיש אי ודאות באשר לקשר בין כלובי הדגים וזיהום המפרץ בחנקות, לבין התדרדרות שונית האלמוגים. אי-ודאות זו היא שעמדה בבסיס החלטה של המועצה..."

- האם הנך מצדיק את ההחלטה להוציא את כלובי הדגים מהמים? התבסס בתשובתך על עקרונות ותהליכים המתרחשים בסביבה זו. (2 נקודות)
- איזה עיקרון מתבטא בהחלטת המועצה הארצית לתכנון ובנייה? הסבר את תשובתך. (מדעי הסביבה).

1. לאחרונה התעוררה התנגדות לשיטת הגידול בלולים של תרנגולות המטילות ביצים למאכל. עמור תות למען זכויות בעלי החיים טוענות כי הגידול בלולים, כפי שהוא נעשה כיום, הוא אכזרי, שכן התרנגולות חיות בתנאי צפיפות קשים הפוגעים ברווחתן. במדינות רבות באירופה נאסרה שיטת גידול זו.

בטבלה שלפניך יש נתונים על גידול מטילות בלולים ועל גידול מטילות בחצר פתוחה

גידול בחצר	לולים שבהם תאים משופרים	לולים שבהם תאים קטנים	
5000	750	350	גודל התא
76	50	33	עלות הקמת המבנה (ש"ח / מטילה)
25	24	24	עלות התפעול: חשמל, מים, מזון (ש"ח / מטילה)
29	83	21	עלות הקמת התאים (ש"ח / מטילה)
0	2	2	עלות פינוי הזבל (ש"ח / מטילה)

(מעובד על פי: דו"ח רווחת המטילות, משרד החקלאות 2009)

- ארגוני זכויות בעלי חיים תובעים לאסור גידול תרנגולות בלולים שבהם תאים קטנים. מהי הדילמה האתית שמעוררת תביעתם? נמק תשובתך על סמך הנתונים בטבלה. (6 נקודות)
- קבע איזו מבין שלוש צורות הגידול שבטבלה תהיה מועדפת על כל אחת משתי הגישות: אנתרופוצנטרית, ביוצנטרית. נמק את קביעותיך. (5 נקודות)

- מהי השיטה לגידול התרנגולות שבה הנך מצדד? נמק דבריך (2 נק'). (מדעי הסביבה)

2. בגיל שמונה עשרה כתבה חנה סנש ביומנה

בודפשט 1938.01.27

אינני זוכרת אם סיפרתי כבר שאני ציונית. מילה זו אומרת הרבה מאוד... ומטרתי לעלות לארץ יש-
 ראל ולהשתתף בבניינה. נקל להבין שרעיון זה לא נולד בן לילה. לפני שלוש שנים, כאשר שמעתי
 בפעם הראשונה על הציונות, התנגדתי לה בכל כוחי. אבל המאורעות והתקופה בה אנו חיים קרבו
 אותי בינתיים לרעיון זה... השתניתי לגמרי וכה טוב לי ככה. האמונה נחוצה מאוד לאדם וחשוב
 שתהיה לו הרגשה שחיי אינם מיותרים, אינם חולפים לריק, שהוא ממלא תפקיד. את כל אלו נותנת
 לי הציונות ולא אכפת לי שאני שומעת הרבה דעות מנוגדות... הכרתי היא שזהו הפתרון היחיד של
 הבעיה היהודית.⁹

- תאר שני אירועים היסטוריים שהתרחשו באירופה בתקופה בה חנה סנש כתבה דברים אלו, אירועים שעשויים היו להביא אותה למסקנת דבריה.

- ציין תנועה שפעלה בתקופה זו, שהתנגדה לציונות ושבה היו שותפים יהודים. כתוב עיקרון אחד של תנועה זו.

- האם חנה סנש פעלה גם בהמשך חייה לפי תפיסתה שחשוב לאדם לחוש "שחיי אינם מיותרים... שהוא ממלא תפקיד"? הסבר דבריך על בסיס שתי עובדות מחייה.

3. בחר דמות מקראית שעמה אתה מזדהה, ושפעלה בתקופת השופטים בארץ ישראל.

- תאר שני אירועים שהדמות הייתה שותפה להם.
- ציין הכרעה חשובה שהיא קיבלה.
- האם לדעת המקרא הכרעה זו הייתה נכונה מבחינה ערכית או מעשית? נמק דבריך על בסיס הפסוקים.

9 שאלה העוסקת בטקסט ערכי שמעורב בו רגש או אמונה ערכית: שאלה מסוג זה עשויה להביא לידי הזדהות ושיח ערכי מעצם התכנים המובאים בה, ומכך שמדובר בנערה שהיא בת גילם של הנבחנים. שאלות מסוג זה, כמו אחרות, ייכתבו רק בהתאמה למטרות תכנית הלימודים של תחום הדעת.

4. בחר אירוע בעל השלכות היסטוריות הנלמד בתכנית הלימודים, אירוע שהתרחש בין השנים 1939-1933 באירופה ושהיית רוצה להשפיע עליו ולשנותו.

- ציין את שם האירוע, מתי אירע, ושני מהלכים עיקריים שהתרחשו בו.
- כתוב כיצד הוא השפיע על המשך ההיסטוריה.
- מה היית רוצה לשנות בו? הסבר מדוע. (2 נקודות)¹⁰

5. חיילים שחורי עור לחמו במלחמת האזרחים בארצות הברית משני עברי המתרס.

- אילו תחושות ליוו, לדעתך, את הלחימה של חייל שחור עור שנלחם במדי הצפון? כיצד חש חייל שנלחם במדי הדרום? בסס תשובתך על ידע היסטורי והתייחס בתשובתך לנאום גטיסברג.¹¹

ד. עקרונות מנחים לשאלות חשיבה ועומ"ר (ערכים, משמעות, רלוונטיות) במבחן

1. השאלות צריכות להתבסס על ידע, והניקוד יתבסס על נימוק הגיוני הקשור לתוכן או לידיעות.
2. השאלות צריכות לגעת בעולמו הפנימי של הלומד ("תוך אישי"), בתפיסת עולמו, בתחושותיו, בעולם הסובב אותו והקשור לחייו (מילים לדוגמה: הזדהות, תחושה, ערכים, מסר, תקופתנו, איך היית מכריע, מה דעתך, מקרה מוכר לך וכד').
3. עדיף שהשאלות תהינה מעניינות, מעוררות וקשורות לעולם הלומד, וכן דורשות הכרעה, בחירה, הזדהות וכדומה.
4. מרכיב הערכים / רלוונטיות / משמעות יזכה בשלב הראשון לניקוד נמוך (על מנת להרגיל את התלמידים לסוג שאלות כזה).
5. יש לייצר מחוון מדויק ככל הניתן, אך מאפשר מגוון תשובות.
6. תהיה גמישות ביחס לתשובות יצירתיות.
7. ניתן לשאול על רגשות, תחושות או ערכים של דמות, מאפיינים של תקופה (בהתייחס לתחושות

10 שאלת מעורבות: מטרת שאלות אלו היא להגביר את המעורבות של הלומד בתוכן הנלמד על ידי הכנסתו למציאות חיים אחרת.

11 שאלת חיבור רגשי: שאלה זו, מטרתה הכנסת התלמיד לעולם הרגשי של אנשים שחיו בהיסטוריה, גיבורים ביצירות ספרות וכד', תוך בחינת מגוון נקודות מבט. ראה מסמך אסטרטגיות חשיבה מסדר גבוה, עמ' 31. http://meyda.education.gov.il/files/Tochniyot_Limudim/Portal/EstrategyotChashiva.pdf

- של אנשי התקופה וכדו') ובכך להימנע משאלה ישירה מדי על חיי התלמיד. (למשל: כיצד, לדעתך, חש פלוני בעת האירוע? נמק דבריך על בסיס המאמר שקראת.)
8. יש להבהיר ללומדים ולמלמדים שכל דעה אישית תתקבל בתנאי שהיא תנומק היטב ותבוסס על עובדות.
9. יש להיזהר משאלות רגישות העלולות לזמן תפיסות קיצוניות, ולכוון לדילמות מתונות.
10. מומלץ לנסח את השאלות הללו בשפה המשקפת את הרצון לחשיבה וליצירה (שפה מעט פחות "מבחנית"), כתפיסת המפמ"ר וצוותו ובהתאמה לאופי תחום הדעת.
11. המפמ"ר וצוותו יבנו בכל תחום דעת את השאלות ואופיין על פי מטרות תכנית הלימודים, אופיו של תחום הדעת והבנייה מדורגת של הקושי.

איגרת המזכירות הפדגוגית

התאמת שאלות הבגרות למטרות הלמידה, חלק ב

פתח דבר¹

הוספת שאלות העמ"ר

הגדרת סוגי שאלות העמ"ר

דגמים מוצעים לשאלות העמ"ר

עקרונות מנחים לשאלות העמ"ר

א. פתח דבר

הזמן החשוב ביותר שבו מתרחשות ההוראה והלמידה המיטביות הוא השיעור - הרגעים בהם המורה סוגר/ת את דלת הכיתה ומתרחש מפגש בינו לבין הלומדים ובינם לבין התוכן הנלמד. הלמידה המיטבית עשויה מרבדים רבים: רכישת ידע ומיומנויות, חשיבה, הבנה, רגש, חוויה, הקשר עם המורה והיחסים בין התלמידים לבין עצמם. תפקודי הלומד הבאים לידי ביטוי בשיעור הם קוגניטיביים, מטא קוגניטיביים, תוך-אישיים ובין-אישיים.

כבר בתקופת התלמוד חז"ל עמדו על כך ש"אין הברכה שרויה אלא בדבר הסמוי מן העין" - ורבדים רבים וחשובים של ההתרחשות בשיעור הם סמויים מן העין. רבדים אלה כוללים את המתרחש בעולמם הפנימי של הלומדים, וקשה להעריך אותם באופן גלוי, ואף לא תמיד רצוי.

עם זאת, העובדה שקיימת הערכה, ושההיבחנות וההערכה ממוקדות לרוב בשינון ידע (ולעתים במינון מסוים של חשיבה), עלולה לפגוע ברבדים עמוקים, "סמויים מן העין", של ההתרחשות בכיתה.

1 תודה לפרופ' יורם הרפז, ד"ר איתי אשר, הרב ד"ר יהודה ברנדס, ד"ר אורי ליפשיץ, שעברו על הדברים, העירו ותיקנו. הדברים נכתבו ועובדו על ידי אנשי המזכירות הפדגוגית, מנהלי האגפים, מפמ"רים, מדריכים ומורים, חשון תשע"ז.

מורים רבים מלמדים באופן משמעותי ומעמיק, ואז בהגיע מבחן הבגרות, מתברר לתלמידיהם שהלמידה המעמיקה שבה התנסו אינה באה לידי ביטוי במבחן. בכיתה ובשיעור הם חשבו, שאלו שאלות וערכו דיוני עומק על בסיס החומר הנלמד, ואילו במבחן בגרות כל זה לא נדרש. המורים הטובים עושים זאת בניגוד לדרישות הבחינה, אבל הקושי מובן: במקרים רבים התלמידים לוחצים על מוריהם להתמקד בחומר המיועד לבחינה בלבד, לא "להתפלסף" ולא "לחפור". הם שואלים: "רגע, המורה, זה לבגרות?" ואז "מחזירים אותה למסלול".

במילים אחרות, להערכה יש השפעה קריטית על איכות ההוראה והלמידה, ולכן חשוב לעשות מאמץ ולהתאים את ההערכה והמבחנים למטרות המהותיות של החינוך, ולתת ביטוי להתמודדות של המורים והתלמידים עם הרבדים העמוקים של הלמידה הבאים לידי ביטוי בכל רובדי האדם.

באיגרת הקיץ עמדנו על הקשר המבוקש בין מטרות החינוך לבין ההערכה. ציינו שמטרות החינוך ומטרות תכניות הלימודים חורגות מהקניית גופי ידע בלבד, וכוללות גם פיתוח חשיבה, דמיון ורגש, הבונים ומעשירים את עולמו הפנימי של הלומד. זוהי גם תשוקת ההוראה של רוב המורים - הם מבקשים להשפיע באופן משמעותי על אישיותם של התלמידים, ולא (רק) להכין אותם לבחינות. זו גם תפיסת החינוך כפי שהיא עולה ממטרות תכניות הלימודים ומחוק החינוך הממלכתי.² חרף זאת, הערכת הלמידה לא עסקה בכך במשך שנים, והתמקדה לרוב במקזור ידע. בשנים האחרונות, בהובלת פרופ' ענת זוהר והמזכירות הפדגוגית, חלה התפתחות בתחום ההערכה, והחלו להעריך גם "חשיבה מסדר גבוה" ולבחון גם הבנה בחלק מתחומי הדעת. בשנתיים האחרונות החלה לבוא לידי ביטוי התייחסות למגוון מטרות הלמידה בהערכה החלופית, ותחומי דעת אחדים החלו לשלב בבחינת הבגרות החיצוניות גם מעט שאלות המתייחסות לעולמו הערכי או הפנימי של הלומד.³ בעינינו זו הקומה הבאה של ההערכה: הבאה לידי ביטוי של רבדים עמוקים נוספים הנוגעים בעולמו הפנימי, הרגשי והערכי של הלומד, בתהליכי ההיבחנות החיצוניות.⁴

ב. הוספת שאלות עמ"ר

כפי שנכתב באיגרת המזכירות הפדגוגית שנשלחה בקיץ, בשנה זו (תשע"ז) אנו מתקדמים עוד צעד קטן בהתאמת ההערכה ללמידה משמעותית הנוגעת באדם ומשפיעה עליו. אנו עומדים לגוון מעט את השאלות בבחינות הבגרות, ולהוסיף גם שאלות המתייחסות לערכים, למשמעות ולרלוונטיות לתלמיד (שאלות עמ"ר).

2 ממטרות חוק החינוך הממלכתי: "לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו... המכבד את הוריו, משפחתו ומורשתו, את זהותו התרבותית ואת לשונו... לפתח את אישיות הילד והילדה".

3 מסמך הנוגע להטמעת הלמידה המשמעותית בהערכה, נכתב על ידי המזה"פ ביוני 2015: http://education.meyda.gov.il/begroyot_lepitoh_mnhim_ekronot/AgafPituachPedagogi/Pedagogit_Mazkirut/files/il.gov

4 איננו מתכוונים להעריך האם התלמיד «ערכי» או להעריך האם הוא מזדהה עם דמות «נכונה», אלא לשאול גם על התהליכים הפנימיים הכוללים חשיבה, נקיטת עמדה, הזדהות ורפלקסיה, בעקבות לימוד החומר. כוונתנו להעלות את נושא העולם הפנימי, ואת חשיבות הבעת העמדה, הערכיות והשיח בין עמדות בלמידה. לכן ההערכה תתבצע רק על פי הוכחת התשובה בנתונים ברורים, הנימוק וההתבססות על נתוני הנימוק.

בהתאמת ההערכה למטרות העמוקות של החינוך והלמידה אנו מעוניינים לכוון את התלמידים לחשוב באופן עצמאי, להביע את דעתם, להיות מעורבים בנלמד, לעסוק בערכי החברה והאנושות ולהביא לכך שהלמידה תהיה בעלת משמעות בעיני הלומד. שאלות מסוג זה בבחינות הבגרות נועדו לעורר שיח המערב את התלמיד, את מחשבותיו, תחושותיו, הזדהותו, תפיסות עולמו ודעתו במהלך הלמידה בכיתה ובעת ההכנה למבחן. שינוי ההערכה נועד לאותת שאנו, כמחנכים, כחברה וכמדינה, מייחסים חשיבות לא רק לשינון עובדות, אלא אף להבנה מעמיקה וניתוח שלהן, להפנמתן, ולהבעת עמדה מושכלת ביחס אליהן. על ידי גיוון ההערכה אנו יכולים לסייע למורה לכוון את הלמידה בכיתה גם לשיח על ערכים, לפיתוח אישיות הלומדים ולמעורבות ולאכפתיות של הלומד ביחס לתוכן הנלמד.

הגיוון של שאלות הבגרות אינו מהווה מהפכה, אלא עוד התקדמות ברוח המהלכים שהחלו בשנים הקודמות והמשך להוראה הנעשית על ידי מורים טובים כבר שנים רבות. החידוש הוא בהכנסה הדרגתית של שאלות אלו לבחינות הבגרות החיצוניות (בשלב ראשון במינון נמוך של עד 5 נקודות, ובשלב מאוחר יותר המינון יגדל מעט ושאלות מסוג זה יוכנסו אף לבחינות המיצ"ב בבתי הספר היסודיים).

בהתאם לתפיסה זו, המפמ"רים בתחומי הדעת השונים הכניסו לשאלוני הבגרות של קיץ תשע"ז שאלות הנוגעות בערכים, ושאלות המעודדות מעורבות ורלוונטיות לתלמידים ולחברה (שאלות עמ"ר).⁵ כל המפמ"רים גם חיברו שאלות לדוגמא בתחומי הדעת שלהם, ואלה יישלחו למורים. למותר לציין שבכל תחום דעת, המפמ"ר ומדריכיו יבחנו אילו שאלות מתאימות לתחום ויקבעו את סוגי השאלות המתאימים לו. אינו דומה תחום המדעים, שבו עיקר השאלות יהיו "שאלות עמדה והכרעה אישית" (ראו להלן), לתחומי הרוח או החברה, שבהם גם סוגי שאלות אחרות מתאימות מאוד (למשל שאלות הזדהות).

להלן נגדיר מהן שאלות עמ"ר, נציע דגמי שאלות אפשריות, ובהמשך אף נשלח מאמרים, מחוונים והצעות לשיעורים ברוח שאלות עמ"ר.

5 מדובר בפיתוח של שאלות «מחברות» ו"טעונות" כפי שהגדיר אותן פרופ' יורם הרפז בכמה מפרסומיו: שאלה מחוברת: השאלה רלוונטית לעולמם של התלמידים ולעולמה של החברה; היא מעסיקה, או אמורה להעסיק, את כל מי שלוקח חלק בחיי החברה. שאלה טעונה: לשאלה יש ממד רגשי או "קיומי". היא כוללת דילמה מוסרית או בעיה "דוחקת" המעוררות בנשאל צורך לענות עליה ולבטא עמדה פנימית ויחס רגשי. אלה הן שתיים מתוך שש התכונות של "שאלה פורייה" (ראו למשל, "המודל השלישי", ספרית הפועלים, 2008).

ג. הגדרת שאלות העמ"ר

כאמור לעיל, שאלות העמ"ר כוללות שלושה מרכיבים: שאלות ערך, שאלות מעורבות ושאלות רלוונטיות. שלושת המרכיבים הללו הוגדרו במסמך אבני הדרך כמרכיבי הלמידה המשמעותית,⁶ ועל הגדרת כל אחד מהם נשברו קולמוסים רבים. אנו ניגע בדברים הבאים בהגדרות הקשורות לבחינות הבגרות בלבד.

כל השאלות שבהן אנו דנים מבוססות על ידע, הבנה וחשיבה מסדר גבוה, ולמעשה מדובר במעין תהליך מתמשך של פיתוח השאלות, שבו כל שלב כולל לרוב את השלבים שקדמו לו: משאלות ידע והבנה בלבד לשאלות הכוללות ידע וגם חשיבה מסדר גבוה, בשלב הקודם, ולשאלות המערבות גם חשיבה, גם אתיקה וגם את עולמו הפנימי של הלומד בשלב הנוכחי.⁷ בשאלות העמ"ר אנו שואפים שיהיו לפחות שניים מן המרכיבים האלה: ערך, מעורבות או רלוונטיות.

שאלות ערך

שאלות ערך הן שאלות חשיבה העוסקות בערכים שאנו כחברה סוברים שהם חשובים (והם מצויים בתכנית הלימודים, בחוק החינוך הממלכתי וכדו'), ושמטרתן היא לעורר שיח של ערכים המצויים בתוכני הלמידה. איננו מכוונים בשאלות אלו לאינדוקטרינציה של הלומד, או להנחלת ערכים מוחלטים, אלא לשיח של חשיבה ערכית שאותו יוביל המורה בכיתה; לא להטמעת תפיסות, אלא לדין מעמיק בכיתה על תפיסת העולם של הלומדים, כששאלות המבחן מצביעות על סוג הדין והשיח.

הערכים שעליהם נשאל בתחומי הדעת הם הערכים שמופיעים בתכנית הלימודים של תחום הדעת או בבסיס חוק החינוך הממלכתי, כדוגמת: "לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו... המכבד את הוריו, משפחתו ומורשתו, את זהותו התרבותית ואת לשונו... לפתח את אישיות הילד והילדה" (חוק החינוך הממלכתי), או: "טיפוח מודעות וגיבוש עמדות ביחס לסוגיות ערכיות הקשורות למדע ולחברה" (תכנית הלימודים בביולוגיה) ועוד.⁸ שאלת ערך תכלול לרוב דילמה מוסרית או בעיה אתית הרלוונטית לחיי החברה, והיא אמורה לעורר בנשאל צורך לענות עליה או להכריע בין חלופות ערכיות / מוסריות ולבטא עמדה פנימית. כך, למשל, ניתן

⁶ <http://meyda.education.gov.il/files/lemidaMashmaitit/chozer/index.html>

⁷ ההדרגה הזו (שינון - חשיבה - עמ"ר) אינה משקפת הדרגה אובייקטיבית או מחויבת מציאות. אנו נקטנו בה מכיוון שזה היה התהליך הישראלי עד היום. בשאלות הבגרות נשאלו עד היום שאלות שינון, ולעתים שאלות חשיבה (בשאלונים בודדים גם שאלות עמ"ר), וכעת אנו מעוניינים להתקדם בהדרגה לשאלות הכוללות גם עמ"ר. רוב שאלות העמ"ר הן שאלות חשיבה, אלא שהתוספת היא שהן נוגעות גם בעולמו הפנימי של האדם: ברגשותיו, בעמדותיו, או בעולם הסובב אותו באופן מידי בחייו.

⁸ דוגמה למטרת טיפוח מודעות ועמדה ביחס להיבטים חברתיים במדעים, וחשיבות העיסוק בנושאים רלוונטיים, מצויה בטיטות המסגרת המושגית של מבחני הפיזה: "כאשר בני אדם נדרשים לקבל החלטות המשפיעות על בריאותם, על המזון שהם אוכלים ועל צריכת האנרגיה שלהם, הם זקוקים למודעות מדעית. חשוב שיבינו את ההשלכות החברתיות של יכוחים בין מומחים, יפתחו עמדות בנושאים מדעיים, יגלו מעורבות אישית בסוגיות הנוגעות לטכנולוגיה ולמשאבים ויפעלו באופן מושכל בקבלת החלטות שישיעו על סביבתם." פיזה 2015, טיטות המסגרת המושגית במדעים.

לשאלו: "כיצד הערכים x, y באים לידי ביטוי ביצירה שלמדת? האם לדעתך הדמויות המוצגות ביצירה פועלות לאור ערכים אלו? נמק והדגם כל אחד מהם". ההערכה של התשובה תהיה על פי ההדגמה והנימוק. כל תשובה שהתלמיד יענה עשויה להיות נכונה, ובתנאי שהוא אכן הדגים מתוך הנלמד ונימק את הדגמתו כראוי. שאלת ערך תמיד תדרוש חשיבה, היא עשויה לעורר גם מעורבות (וטוב שתעשה זאת) ואף עשויה להיות רלוונטית לחיי הלומד. שאלה מסוג זה עומדת בפני עצמה גם כשאלת חשיבה העוסקת בערך חשוב לחברה או לתחום הדעת.⁹

שאלות מעורבות

שאלות מעורבות הן שאלות הכוללות חשיבה ויוצרות למידה פעילה - קוגניטיבית או רגשית; שאלות שיוצרות חיבור בין התלמיד לחומר הנלמד גם כאשר הוא אינו עוסק בנושא הרלוונטי לחייו. החיבור יכול להיווצר על ידי בחירה של התלמיד בתוך השאלה, על ידי בקשה להכריע בין כמה חלופות אפשריות, על ידי רצון פנימי לפצח את התרגיל (כפי שאנו חשים בחידון מאתגר), או מתוך רצון עז לפתור בעיה וכדו'. החיבור יכול להיות קוגניטיבי או חיבור שייגע גם ברגש או בעולמו הפנימי.

כך למשל ניתן לשאול: "בחר דמות שפעלה בתקופת... ועשתה מעשה חשוב / הרואי; שאתה מזדהה עמו... הסבר ונמק באמצעות שתי עובדות מן התקופה מדוע אתה מזדהה עם המעשה והשלכותיו". כאן יכולות להיות גם שאלות שאינן נוגעות ישירות לעולמו של התלמיד ('אי רלוונטיות') בתנאי שהן מעוררות בו עניין, סקרנות, או הזדהות: שאלות מערערות, מאתגרות, מעוררות חשיבה והתבוננות חדשות ומעניינות.

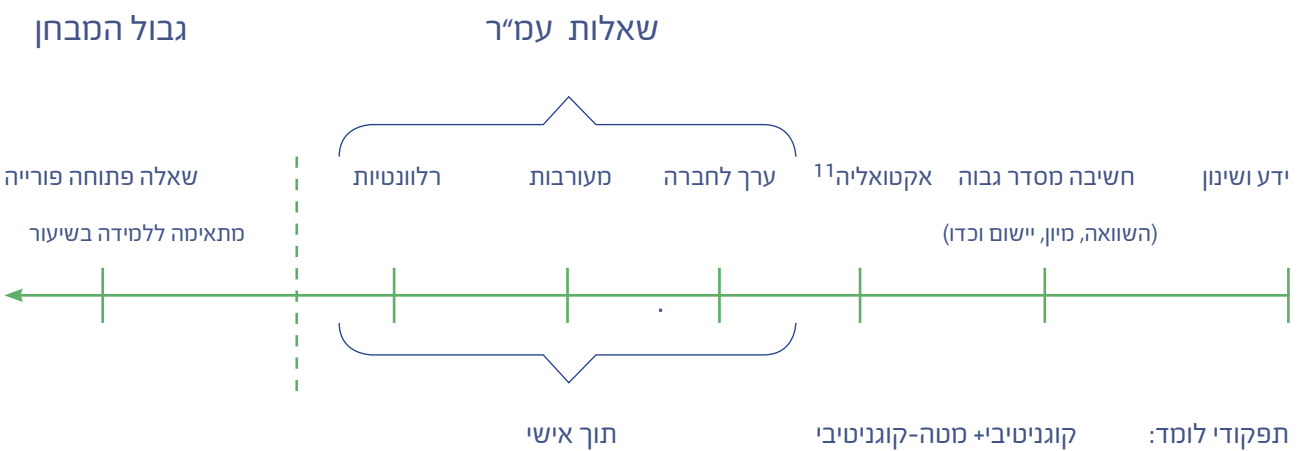
שאלות רלוונטיות

שאלות שיעסקו בנושאים הקשורים לעולמו האישי של התלמיד, לנושאים שהוא מכיר מחייו ומעולמו. שאלות אלו ידרשו לרוב מן התלמיד היכרות וחיבור פנימי אל נושא השאלה, לא רק מבחינה קוגניטיבית, אלא יהא בהן

⁹ בהגדרת הלמידה המשמעותית של המשרד מצוין שמדובר בלמידה «בעלת ערך ללומד ולחברה». בשאלות הערך אנו עוסקים בערכים של החברה, ובשאלות מעורבות ורלוונטיות אנו מנסים לגעת בעולמו הפנימי של הלומד, כך שהשאלות תהינה בעלות ערך בעיני הלומד וייווצר חיבור בין הערכים המצויים בבסיס תכנית הלימודים לתחושת הערך של הלומד. כל החיים אנו עוסקים בלמידה, ועל מנת שתלמידינו ירצו להמשיך בה, אנו מבקשים שהם יעריכו את חשיבות הלמידה ויחוו שהדברים שלמדו הם בעלי ערך עבורם. חשוב לא פחות מכך הוא שהתלמידים יעסקו בנושאים שאנו כחברה חושבים שהם בעלי ערך לקיום חברה אנושית טובה ומוסרית.

גם ממד קיומי או רגשי, ערעור תפיסה או צורך בבדיקת הנחות יסוד. כך למשל ניתן לשאול: "ציין מקרה המוכר לך ממציאות חיינו התואם את התפיסה עליה למדת בהקשר ל...".¹⁰ לרוב שאלות רלוונטיות יעוררו מעורבות עמוקה, שיח פנימי והזדהות או אי הזדהות של הלומד.

למעשה, כאשר אנו מדברים על שאלות עמ"ר, אנו מדברים על מעין ציר התפתחות של גיוון השאלות (ראו איור להלן), שמתחיל בשינון, ממשיך בחשיבה מסדר גבוה ובשאלות עמ"ר, ומסתיים בשאלה פתוחה ופורייה שתישאל בשיעור (אך לא במבחן, עקב הקושי בהערכה). כל אחד מסוגי השאלות כולל בתוכו את הצורך לדעת את התוכן ואת פרטיו, ולרוב, כל אחד מן השלבים (מלבד השינון) כולל אסטרטגיות חשיבה מסדר גבוה.

שאלות עמ"ר יכולות להיות מעורבות זו בזו ולכלול כמה מן המרכיבים, אבל הן תמיד יכללו ידע וחשיבה, ויוערכו על פי הנימוקים ומתוך ביסוסם על ידע, ולא על הדעה

שלושת סוגי השאלות שאליהם אנו מכוונים, אמורים, בסופו של דבר, ליצור מנעד שאלות רחב המוביל לשיח מעורב וערכי, וללמידה בעלת ערך בעיני הלומד. מתוך הבנה זו אנו נשאף שבשאלת עמ"ר טובה יהיו לפחות שניים מן המרכיבים הבאים: העולם הערכי / מעורבות של הלומד / רלוונטיות לחייו, או לפחות היווצרות של

10 כאן מקומן של שאלות אקטואליה, שאלות העוסקות במתרחש בעולם הכללי בימינו, אך יש עדיפות לשאלות שעוסקות במתרחש בעולמו של התלמיד הספציפי העונה על השאלה.

11 פעמים רבות יש בלבול בין שאלות רלוונטיות ואקטואליה. שאלת אקטואליה עוסקת בנושא מן העולם, אבל נושא שאינו רלוונטי לחיי הלומד. אם שאלת אקטואליה עוסקת בערך, הרי היא גם שאלת ערך, אם היא דורשת מעורבות- היא הופכת לשאלת מעורבות, וכן הלאה. אבל לעיתים יש נטייה לשאול על אקטואליה ולחשוב שמדובר בנושא המערב את הלומדים בלמידה, ולא תמיד זה כך.

שיח פנימי בעולמו.¹² חשוב לציין שישנם תחומי דעת שעוסקים בחשיבה מסדר גבוה, ואף כאלו שהחלו להציג שאלות עמ"ר בבחינה בשנה שעברה.

טיבן של שאלות העמ"ר הוא, שהן מעוררות חשיבה ויכולות להיות להן תשובות מגוונות, לכן הבדיקה של התשובות תתבסס תמיד על מחוון שיבדוק את פרטי הידע בתשובה, את איכות ביסוס העמדה המוצגת ואת ההתאמה בין הידע המובא לטענה של כותב התשובה.

דגמים מוצעים לשאלות עמ"ר

בעמודים הבאים נציע דגמים אפשריים לשאלות עמ"ר. בכל סוגי השאלות האמורות, הנימוק יידרש על בסיס הידע הנלמד וניתוחו, הלומד יתבקש להציג נתונים ועובדות התומכים בטענתו, ולנמקה. מטיבן של שאלות העמ"ר הוא שהן מערבות חשיבה, ולעתים שניים או שלושה ממרכיבי העמ"ר, ועל כן פעמים רבות לא ניתן לסווג את השאלות כשאלת ערך בלבד, מעורבות בלבד, או רלוונטיות בלבד.

בדוגמאות הבאות נביא דגמי שאלות עמ"ר; חלק מן השאלות כולל כמה ממרכיבי העמ"ר, ובחלקן מדובר על סעיף אחד מתוך שאלה הכוללת ברובה סעיפי ידע וחשיבה קודמים. על מנת לסבר את הדעת גם בתחום המדעים, בחלק מסוגי השאלות נביא דוגמה מפורטת של סעיף העוסק בעמ"ר מתחום זה (שאלות נוספות רבות, בכל תחומי הדעת, שחלקן כוללות מחוונים מדויקים, ניתן למצוא בקובץ השאלות שפורסם על ידי המזכירות הפדגוגית במצורף לאגרת זו).

ד.1. שאלות ערך:

זיהוי ערך ומוסר

שאלות מסוג זה הן שאלות חשיבה המבקשות לעורר שיח ולהנכיח ערכים המצויים בתכנית הלימודים

¹² יש לציין שלרוב הרלוונטיות יוצרת מעורבות, אך לעתים יכולה להיות מעורבות גם בנושאים שאינם קשורים ישירות לחיי הלומד, כמו סקרנות לגבי תחום חדש מאוד, או שאלה שמעורבת בה בחירה (דוגמה לשאלת מעורבות שאינה בהכרח רלוונטית לעולמו של הלומד: בחר דמות היסטורית שלמדת עליה ושלדעתך פעלה באופן נכון שהשפיע על המציאות העולמית; ציין שני דברים שהיא עשתה, וכיצד הכרעתה הנכונה, לדעתך, השפיעה על העולם). לעתים יכולה להיות גם רלוונטיות שאינה יוצרת מעורבות, כמו נושא ששייך לחיי הלומד, אך לא באמת אכפת לו ממנו - למשל: תלמיד המגיע מבית אמיד, שנכח בדיון העוסק בגודל בית הספר ובהשלכה הכלכלית של הדבר על ההורים.

או ערכים חשובים בתוכני המידה. הלומד מתבקש לזהות ערכים או עקרונות מוסריים בתוכני הלימוד,¹³ ולכתוב עליהם. שאלות מסוג זה עשויות להיוותר בתחום הערכי קוגניטיבי, ולעתים אינן מגיעות לרלוונטיות או למעורבות. יש עדיפות גדולה לעסוק בערכים הרלוונטיים ללומד, או לכלול בשאלות אלו גם מעורבות, בחירה, הזדהות וכד'.

דוגמאות

לניסוחים המתאימים לפתיחת שאלות מסוג זה:

- איזו דילמה בין ערכים מתבטאת לדעתך במעשיו של _____? הסבר דבריך ובסס אותם על שני ציטוטים מן הכתוב / היצירה.
- איזו דרישה מוסרית רוצה הכותב להעביר ביצירה / מאמר / פרק? בסס דבריך על שלושה ציטוטים מתוך הכתוב.
- איזו דילמה מוסרית עולה לדעתך מהשלכות תוצאות הניסוי? נמק תוך הסתמכות על תוצאות אלו והסברתן.
- הערך _____ בא לידי ביטוי במקומות רבים בתקופה ההיסטורית עליה למדנו, ציין שלושה אירועים בהם ערך זה בא לידי ביטוי, והסבר באיזה אופן.
- לו יכולת להיפגש עם א. _____ ב. _____ או ג. _____ (אחד מגיבורי היצירה / התקופה), איזו שאלה היית שואל אותו אודות הכרעה ערכית שעליה החליט? תאר את המקרה ושלושה פרטים שקשורים לשאלתך.

13 רצוי כי תינתן עדיפות לעיסוק בערכים שלא נלמדו בכיתה בהקשר של הסוגיה הזו (אבל שמצויים בבסיס תחום הדעת), שהרי אם כבר נלמד שביצירה X עולה ערך Y, מדובר בשאלת שינון ולא בשאלת חשיבה.

דוגמא

ייחודית מתחום המדעים (סעיף מתוך שאלה עם כמה סעיפים. ראו את השאלה השלמה בקובץ שאלות העמ"ר):

- בעקבות מציאת גז טבעי בחופי מדינת ישראל התעורר ויכוח ציבורי וערכי, האם הגז צריך להיות בבעלות פרטית או בניהול המדינה. הצג/י את דעתך בוויכוח. בס/י את תשובתך בעזרת המושגים "נחלת הכלל" ו"פיתוח בר קיימא".

על מנת שלא יהיה מדובר בשאלות שינון, יש לבחור שאלות שדורשות חשיבה ושהערכים המופיעים בהן לא שוננו בכיתה. אם רוצים ליצור מעורבות (שאלות ערך+מעורבות) ניתן לבקש מן התלמיד לבחור ערך העולה מן היצירה שהוא חושב שיש לו חשיבות רבה; אם רוצים ליצור גם רלוונטיות או מעורבות ללומד ניתן לבקש ציון של ערך שהלומד מזדהה עמו (מעורבות), או שלדעתו הוא רלוונטי לחיי היום יום שלו, של חבריו לכיתה, או של אזרחי המדינה (רלוונטיות).

זיהוי מסר

בשאלה מסוג זה מתבקש הלומד לחפש בתוכן הנלמד מסר לחייו / לחיי היום יום. הלומד נדרש לשאול את עצמו: האם יש מסר שניתן ללמוד מן החומר הנלמד (מסר חיובי או שלילי)?

- מהו, לדעתך, המסר העולה מן הפרק, היצירה? נמק תוך הסתמכות על שני פרטים מן התוכן.
- מהו, לדעתך, המסר שניתן ללמוד מן הניסוי של מלגרם? הסבר את הניסוי ותוצאותיו, האם לדעתך מסקנה זו הינה גורפת? תן שתי דוגמאות התומכות או סותרות את הניסוי.
- מה, לדעתך, ניתן ללמוד מהתנהגות בני האדם באירופה בתקופה שבין השנים...? תמוך דבריך בשתי דוגמאות; תן שתי דוגמאות היסטוריות נוספות התומכות במסר זה או סותרות אותו.

ניתן להפוך כל אחת מהשאלות הללו לשאלת ערך+רלוונטיות על ידי הוספת בקשה מהתלמיד לציין "מהו המסר שניתן, לדעתך, ליישם בחיי היום יום בשכונה שבה אתה גר / במציאות של ימינו.

- מה המסר שניתן ללמוד לחיי היום יום בבית הספר מתוך המקור הזה? תאר את הכתוב במקור, והסבר את הקשר בינו לבין חיי בית הספר בשתי דוגמאות. (שאלת ערך + רלוונטיות)

ד.2. שאלות מעורבות

הזדהות

שאלות מסוג זה מזמינות את הלומד להזדהות עם אחת מהדמויות שעליהן הוא לומד או להזדהות עם ערך או רעיון, ולנמק מדוע הוא מזדהה עמם.

לניסוחים המתאימים לפתיחת שאלות מסוג זה:

- בחר דמות שלמדת עליה / שאתה מזדהה עמה / עם תפיסתה, ושעשתה מעשה חברתי בעל ערך רב¹⁴ / גילוי פורץ דרך. כתוב שני דברים שעשתה / שכתבה, והסבר מדוע אתה מזדהה עמה / עם תפיסתה.
- מי מבין הדמויות ביצירה עוררה בך הזדהות? ציין שלושה דברים שהדמות עברה / עשתה שעוררו בך הזדהות זו.
- בחר דילמה / התרחשות שעמדה בפני אנשי התקופה, ושאתה מזדהה עמה. תאר אותה תוך ציון שלוש עובדות מן התקופה, והסבר מה מעורר הזדהות בעיניך בהתרחשות זו.

כניסה לסיטואציה

שאלות מסוג זה מבקשות מן הלומד להיכנס לסיטואציה כלשהי ולהיות יצירתי.

14 הסיבה לבקשה לציין מעשה חיובי, חשוב או בעל ערך היא הרצון למנוע מתן תשובות ציניות או מורכבות של הזדהות עם אנשים או אירועים קשים מן ההיסטוריה (אני מזדהה עם היטלר וכדו').

דוגמאות

לתחילת סוג שאלה זה:

- לו יכולת לפגוש את... איזו שאלה היית רוצה לשאול אותו על הכרעה דרמטית שעשה? ציין שלושה מרכיבים של ההכרעה ואת שאלתך עליהן.
- באיזו שנה בין השנים... היית רוצה לחיות, והיכן? ציין שתי סיבות לכך, תוך הסתמכות על שלושה אירועים שהתרחשו בשנה זו באזור המדובר.
- לו יכולת לפגוש את המשוררת, מה היית רוצה לומר לה על השיר שכתבה? נמק תוך אזכור שני דמויים מן השיר המסבירים את דבריך.
- דוגמה מלאה מתחום המדעים (סעיף מתוך שאלה בעלת כמה סעיפים. ראו את השאלה השלמה בקובץ שאלות העמ"ר):
- הנח / הניחי שאת מייצגת את מדינת ישראל בדיון באו"ם בנושא ההתחממות הגלובלית, ואת/ה מתבקש/ת לנקוט עמדה ולהציגה מול מליאת האו"ם. מהי עמדתך? נמק/י על סמך הממצאים המתאימים.

בקשת בחירה

שאלות מסוג זה מבקשות מהלומד לבחור נושא או תוכן שאותו למד, ולהביע את דעתו עליו. התלמיד נדרש להבהיר את תשובתו על פי התוכן הנלמד.

דוגמאות

לניסוח שאלות מסוג זה:

- בחר סוגיה שעלתה במהלך הלימוד בכיתה (על תאי המוח / על השנים 1789-1815), שקשורה למהות הקשר בין בני אדם ושעניינה אותך, ותאר אותה תוך שימוש בשתי עובדות מן הנלמד.

- בחר בתקופה שבה היית רוצה לחיות / באירוע שבו היית רוצה להיות נוכח בין השנים... ציין שתי סיבות לרצון זה, תוך ציון שלוש עובדות מן האירוע / תקופה.
- בחר דילמה ערכית שהעסיקה אותך במהלך לימודי הכימיה / ביולוגיה. ציין את שני צדי הדילמה, והסבר אותה תוך הסתמכות על שתי עובדות מן התוכן הנלמד (מעורבות+ערך).

הבעת עמדה והכרעה אישית

שאלות מסוג זה הן שאלות חשיבה הדורשות מעורבות. מטרת שאלות אלו היא שהתלמיד ייכנס לעומקו של הנושא הנלמד, יביע את דעתו ביחס אליו, ולא יישאר אדיש ונטול דעה. שאלות אלו יכולות להיות ברובד הקוגניטיבי והמטה-קוגניטיבי, בלא לעורר עניין אצל הלומד, אך אם בונים אותן נכון הן יכולות להיות גם קוגניטיביות ומטה-קוגניטיביות, גם רלוונטיות, וגם ליצור מעורבות במקרה שהנושא נוגע לחיי הלומד.

דוגמאות

לניסוח שאלות מסוג זה:

- מה, לדעתך, צריכה להיות ההכרעה בסוגיית היחס שבין השימור לבנייה בהרי ירושלים, ממערב לעיר? הסבר את דעתך תוך הסתמכות על שלושה נתונים מן החומר הנלמד.
- כיצד, לדעתך, יש לנהוג במצב מעין זה? מי, לדעתך, צודק בדיון זה? נמק דבריך תוך הסבר האירוע / הדיון ושתי השלכות אפשריות שלו.
- האם, לדעתך, X הכריע נכון בהחלטתו לשוב הביתה? / האם הוא הכריע כפי שהיית מצפה ממנו להכריע? הסבר את דבריך תוך הסתמכות על השלכות ההכרעה בשנים שלאחר מכן.
- עם איזה ערך או תפיסה שעלו מן הסוגיות אתה מזדהה? נמק תוך ציון הערך / התפיסה והשלכותיו/ה על הסוגיה הנלמדת. (שאלה המערבת ערך ומעורבות רגשית)
- דוגמה לשאלה מלאה מתחום המדעים (סעיף מתוך שאלה בעלת כמה סעיפים. ראו את השאלה השלמה בקובץ שאלות העמ"ר):

האם, לדעתך, יש לחייב את המתנגדים לחיסון לחסן את ילדיהם? הסבירו את עמדתכם בעזרת נימוק ערכי ונימוק מדעי.

בשאלות אלו אנו עוסקים בעולמן הפנימי של דמויות (רחוקות או קרובות). העיסוק בסוג שאלות זה מרומם אף את עולמו הפנימי של הלומד, בהיותו נדרש לגעת בתכונות אופי, בהכרעות ובדילמות של הדמות המתוארת. דרך אפשרית לענות על שאלות אלו היא לקשר את הלומד לעולמה של הדמות המתוארת, ולהסיק מתוך עולמו הפנימי או מתוך עולמות מוכרים של הסובבים אותו מסקנות לגביה (גם פה, התנאי המאפשר שהשאלה לא תהיה שאלת שינון, הוא שהנושא לא נלמד בכיתה, ואף לא כתוב באופן גלוי ביצירה, כך שהלומד יצטרך לחשוב, להיות יצירתי ולהשליך מניסיונו ומהבנתו על הדמות. עדיף, כמובן, שהדמות תהיה כמה שיותר רלוונטית לחיי הלומד).

דוגמאות

לניסוחים המתאימים לפתיחת שאלות מסוג זה:

- עם מה לדעתך התמודד...? / מה לדעתך עזר ל... לעשות את...? / אילו התלבטויות ליוו לדעתך את...? / אילו תכונות אופי נדרשות לדעתך בכדי...? נמק את דבריך תוך ציון שתי עובדות מן האירוע.
- בחר דמות שעליה למדת (ביצירה, בפרק, בתקופה ההיסטורית) ושלדעתך חוותה משבר. תאר את תחושותיה של דמות זו. כיצד היא התמודדה עם המשבר? / מדוע, לדעתך, בכה הגיבור בסיום הסיפור? / מה, לדעתך, הקונפליקט הפנימי שעמו התמודדה הגיבורה בסיפורנו? הסבר תוך ציון שלושה נתונים מתוך האירוע עצמו.
- בשאלות אלו ניתן להציג קטע המעורר שאלות תוך-אישיות ולשאול אודותיו; קטע העוסק בעולם הפנימי של דמות, בדילמה שלה, בקושי / באמונה / בצורך של דמות בת גילם של הלומדים וכד'.

ד.3. שאלות רלוונטיות

רלוונטיות ויישום רלוונטי

בשאלה זו מתבקש התלמיד לקחת את הנלמד, לזהות בחייו ובסביבתו היבט דומה, ולקשר בין הדברים. ניתן אף להרחיב לבקשת יישום (פתרון, הכרעה וכו'). בעקבות סוג שאלות זה ייווצר חיבור בין הנלמד למציאות.

דוגמאות

לניסוחים המתאימים לפתיחת שאלות מסוג זה:

- האם בחיי היומיום בסביבתך / בחברה הישראלית,¹⁵ ניתן לזהות את הדילמה שהעסיקה את החברה בעת המהפכה התעשייתית? הסבר את הדילמה, הדגם אותה, והסבר מדוע ניתן / לא ניתן למצוא אותה כיום.
- היכן ניתן לפגוש בחיי היום יום (האם פגשת / מישהו שאתה מכיר פגש) מקרה דומה לזה שלמדת עליו? תאר את המקרה, והסבר היכן ניתן למוצאו במציאות ימינו.
- האם ניתן לזהות בחברה המערבית / במציאות היומיומית את השלכות הניסוי שאותו ערכנו בכיתה? תאר את הניסוי והשלכותיו, והסבר מדוע ניתן / לא ניתן לזהות את השלכותיו.
- כיצד ניתן ליישם במציאות היומיומית את מסקנות הניסוי שעליו למדנו במדעי הסביבה? תאר את מסקנות הניסוי ואת אופני היישום שלו.
- מה לדעתך ניתן / ראוי לקחת לחיי היום יום מן היצירה הנלמדת? ציין שתי עובדות לפחות, והסבר מדוע ראוי להעתיקן לחיי היום יום.
- דוגמא לשאלה מלאה מתחום המדעים (סעיף מתוך שאלה בעלת כמה סעיפים. ראו את השאלה השלמה בקובץ שאלות העמ"ר):
- האם תאכלי מזון שהונדס גנטית? רשום / רשמי שני טיעונים התומכים בעמדתך, וטיעון אחד שיעלו המתנגדים לה.

15 בשאלות מסוג זה, טוב להשתמש בעקרון ההרחקה, ולאפשר ללומד להעיד על מה שרחוק ממנו (החברה הישראלית וכדו') ולא רק ישירות על חייו שלו.

ד.4 סוגי שאלות נוספות

סוגי השאלות שהצגנו הועלו במהלך דיונים יומי עיון שנערכו במזכירות הפדגוגית. אנו מזמינים את המפמ"רים, המדריכים והמורים לשלוח אלינו סוגי שאלות נוספים ונשמח לפרסמם.

עקרונות מנחים לניסוח שאלות חשיבה ועמ"ר במבחן

- השאלות צריכות להתבסס על ידע, והניקוד יינתן על תכנים / נתונים / עובדות המבססים נימוק הגיוני העונה לשאלה.
- השאלות צריכות לגעת בעולמו הפנימי של הלומד ("תוך אישי"), בתפיסת עולמו, בתחושותיו, בעולם הסובב אותו והקשור לחייו.
- רצוי שהשאלות תהינה מעניינות, מעוררות וקשורות לעולם הלומד, ודורשות הכרעה, בחירה, הזדהות וכדומה.
- מרכיב הערכים / רלוונטיות / משמעות יזכה בשלב הראשון לניקוד נמוך (על מנת להרגיל את התלמידים לשאלות מסוג זה).
- יש לחבר מחוון מדויק ככל הניתן, אך כזה המאפשר מגוון תשובות.
- תתאפשר גמישות לתשובות יצירתיות.
- ניתן לשאול על רגשות, על תחושות, על ערכים של דמות, על מאפיינים של תקופה (על תחושות של אנשי התקופה וכדו'), ובכך להימנע משאלה ישירה מדי הנוגעת לחיי התלמיד (למשל: כיצד, לדעתך, חש פלוני בעת האירוע? נמק דברייך על בסיס המאמר שקראת).
- יש להבהיר ללומדים ולמלמדים שכל דעה אישית תתקבל במידה שתהיה מנומקת היטב ומבוססת על עובדות.
- יש להיזהר משאלות רגישות העלולות לזמן הצגת תפיסות קיצוניות, ולהשתדל לכונן לדילמות מתונות.

- מומלץ לכתוב את השאלות בשפה המשקפת את הרצון לעורר חשיבה ויצירה (שפה מעט פחות "מבחינית"), כתפיסת המפמ"ר וצוותו ובהתאמה לאופי תחום הדעת.
- לתחומים שונים יתאימו שאלות שונות. כך, לתחום המדעים, שאלות הכרעה המבקשות ביסוס מדעי יתאימו מאוד, וכן שאלות העוסקות בניסויים רלוונטיים לחיי הלומדים. בספרות, שאלות הזדהות יתאימו מאוד, וכן הלאה, בהתאם למטרות תכנית הלימודים של תחום הדעת.

דוגמא

לסוגי שאלות על פי חלוקת עמ"ר, שנכתבו בידי מדריכי תחום דעת¹⁶

ערך: עמדה ערכית

- מנקודת מבטך היום, ועל בסיס הנלמד, מהי העמדה הערכית שהובילה את... לעשות את המעשה המדובר? נמק והסבר תוך ציון שתי עובדות מן האירוע.
- איזה ערך משתקף, לדעתך, ביצירה / בדיון / בהתנהגות האנשים המתוארת בפרק...? האם לדעתך טוב לאמצו לחיך או לחיים במדינת ישראל כיום? נמק תוך הדגמה מן היצירה. (ערך+רלוונטיות)
- כיצד הערכים x , y באים לידי ביטוי במקורות שלמדת בספר? האם, לדעתך, הדמויות פועלות בספר לאור ערכים אלו? נמק והדגם.
- מהי הדילמה הערכית העולה מ...? / מהי, לדעתך, ההכרעה הנכונה בדילמה העולה מ...? נמק תוך הדגמת שני אירועים שהושפעו מהשלכות דילמה זו.
- האם הנך מצדיק את... מעשה של דמות / אירוע / תפיסת עולם? התבסס בתשובתך על העקרונות / התהליכים / התוצאות שאותם/ן למדת.
- האם ... פעל לדעתך בהתאם באופן הגון? הסבר דברך ובסס אותם על הכתובים.
- האם לדעתך ההכרעה/התנהגות/ מעשים אלו של... היו נכונים מבחינה ערכית ומעשית? נמק ובסס על הכתוב.
- מהו, לדעתך, המסר העולה מאירוע זה / משפט זה / יצירה זו? האם ניתן ליישמו בחברה שלנו היום? נמק תוך שימוש בשתי עובדות מתוצאות האירוע / מן היצירה. (ערך+ רלוונטיות).

16 דוגמאות אלו נכתבו על ידי צוות מדריכי תחום דעת במזכירות הפדגוגית; הן עובדו כאן לתחומי דעת נוספים. ככלל, יש לשאול את השאלות בהתאמה למטרות תחום הדעת.

מעורבות:

- מהן האפשרויות שעמדו, לדעתך, בפני...? באילו מהן אתה מצדד? נמק תוך הסתמכות על דוגמה אחרת מן התוכן הנלמד.
- הניסוי שתואר במאמר ביחס לשיבוט עשוי להיות בעל השפעה גדולה על חיי היום יום של כל אחד מאתנו; האם לדעתך נכון יהיה להמשיך בניסויים מסוג זה? הסבר דברייך תוך התבססות על שלוש השלכות שאותן למדת.
- בחר דמות שפעלה בתקופת... באופן חיובי והרואי (/ עשתה מעשה חשוב וטוב) ושאתה מזדהה עמה (/ עם המעשה). הסבר ונמק באמצעות שתי דוגמאות מן הכתוב / התקופה במה אתה מזדהה עם הדמות / המעשה.¹⁷
- האם, לדעתך, ההכרעה / ההתנהגות / המעשים שאירעו בין השנים... היו מובנים מאליהם / טבעיים / מתבקשים, בהתחשב בנתוני התקופה? תאר את המקרה, הסבר ונמק את דעתך.
- אילו תחושות ליוו, לדעתך, את המפגש בין... בסס תשובתך על שלושה פרטים שהתרחשו בעת האירוע.
- בחר אירוע / דמות / מקרה / משפט / אמירה מתקופת... והסבר: האם ומה היית רוצה לשנות בו משהו? מדוע?
- לו אתם הייתם במקומו של X, כיצד הייתם מרגישים? כיצד הייתם אתם נוהגים? נמקו תוך תיאור המקרה והתבססות על האירוע.
- ציין אירוע / מעשה שלמדת עליו, שהתרחש בין השנים... אשר מעורר השראה בעיניך. תאר את האירוע / המעשה ושתי השלכות שלו, והסבר: מה בעיניך מעורר השראה באירוע זה?

17 כפי שניתן לראות, בשאלה זו יש שני מרכיבים: מעורבות - בחירה, ורלוונטיות - הזדהות.

רלוונטיות

- ציין דוגמה ממציאות ימינו הממחישה את.../ המתאים ל...
- כיצד חוק / משפט / פסוק / מעשה זה רלוונטי לימינו? הסבר.
- הצגת דוגמה מהחדשות / מהעיתון / מהרשת לתופעה / לאמירה / לחוק. כיצד תופעה זו דומה למה שלמדנו עליו ביצירה / בפסוקים / בתקופה ההיסטורית? (או: כיצד דבר זה קשור לניסוי שאותו ערכתם בכיתה?) נמקו והסבירו. במה היא שונה?
- ציין מקרה מוכר ודומה ממציאות חיינו התואם את התפיסה שעליה למדת בהקשר ל...
- כיצד הניסוי שאותו ערכת בכיתה יכול להשפיע על חיי הקרובים לך, או על אנשים שאתה מכיר?

איגרת המזכירות הפדגוגית, ראמ"ה ואגף החינוך היסודי

התאמת שאלות המיצ"ב למטרות הלמידה¹

א. פתח דבר

שעות רבות מצויים ילדינו בכיתה, מאזינים, כותבים, חושבים ומתדיינים. הרגעים שבהם המורה סוגר/ת את דלת הכיתה ומתרחש מפגש בינה לבין הילדים, בינם לבין התכנים ובינם לבין עצמם, הם משאב מרכזי בהתפתחות ילדינו. החשיבה, הדמיון והרגש מעורבים כאשר המורה מספרת סיפור, שואלת שאלה או מאתגרת אותם בחידה. התלמידים מצביעים ושואלים את עצמם: האם המורה תבחר בי לענות על השאלה? היא מאזינה להם, והם מאזינים זה לזה, ומתרחשת חוויה, חוויית למידה המעשירה את כל החושים. רבדים רבים וחשובים של ההתרחשות בשיעור הם סמויים מן העין; הם כוללים את המתרחש בעולמו הפנימי של הלומד, וקשה להבחין בהשפעתם, ועדיין אנו יודעים שאישיותו/ה ואופי ההוראה של המורה, תוכני הלמידה ואופני ההערכה הם המשפיעים העיקריים על הלמידה.

כאשר כותבים תכנית לימודים, הדברים הללו נלקחים בחשבון. משרד החינוך ממנה ועדת מומחים שקובעת את מטרות הלמידה של תחום הדעת, ואת התהליכים החשובים שרצוי שיתרחשו בכיתה, ולשם כך היא מגדירה את התכנים, את המיומנויות ואת הדגשים החינוכיים שעומדים במרכז התכנית.

חוק החינוך הממלכתי, שהמשרד מחויב אליו, מציג את הלמידה בבית הספר כמוקד חינוך ערכי ואישיותי, ולצד השאיפה "לבסס את ידיעותיהם של הילד והילדה בתחומי הדעת והמדע השונים", החוק שואף גם "לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו... המכבד את הוריו, משפחתו ומורשתו, את זהותו התרבותית ואת לשונו... לפתח את אישיות הילד והילדה" ועוד.

ואכן, לצד המטרות, הנושאים והמיומנויות בתחום הקוגניטיבי, אפשר להבחין ברוב תכניות הלימודים גם במטרות, בנושאים ובמיומנויות בעלי היבטים ערכיים, אישיותיים ורגשיים. כך למשל, מטרות תכנית הלימודים 'חינוך לשוני - עברית - שפה, ספרות ותרבות' כוללות גם היבטים רגשיים, כגון שהלומדים "יהיו קוראים חובבי

1 המסמך נכתב בידי אנשי ראמ"ה, המזכירות הפדגוגית, המדען הראשי ואגף החינוך היסודי, קיץ תשע"ז.

ספר הנהנים מטקסטים ספרותיים... ייהנו מן ההתנסות בשפה", וכן היבטים תוך-אישיים כגון: "ייעזרו בשפה כדי לגבש השקפת עולם וכדי להכריע הכרעות אוטונומיות בדרך מודעת וביקורתית".

גם בתכנית הלימודים ב'מולדת, חברה ואזרחות' מופיעות מטרות כמו: "התלמידים יפתחו רגישות ואכפתיות כלפי תופעות של אי-שוויון בסביבתם הקרובה ובסביבות אחרות", "טפחו יחס של כבוד, הערכה וסובלנות כלפי בני אדם באשר הם, וכלפי חברות, תרבויות ודעות שונות מאלו שלהם", "יבינו שפשרה היא אמצעי חיוני הדרוש לקיום חיים בצוותא, ושכדי להשיגה צריך לוותר", "יטפחו תחושת שייכות וקשר למדינת ישראל ולארץ ישראל - לנופיה, לאתריה, לתושביה, תרבותם ואמונתם ולעברה - תוך יצירת קשר בלתי אמצעי שיעורר חוויה לימודית ורגשית". כך גם בתכניות לימודים אחרות.

מטרות אלו ואחרות של תכניות הלימודים עוצבו ונוסחו עוד לפני שהמשרד פתח בתהליך המבורך של 'למידה משמעותית' שהינה בעלת ערך ללומד ולחברה, כוללת את מעורבות הלומד, ומקפידה על רלוונטיות של התוכן עבור הלומדים (ובקיצור: עמ"ר).² מעבר לכל תכנית לימודים, מימושה של למידה מסוג זה מותנה במפגש משמעותי ובעל ערך בין מורה לתלמיד. לכן, שומה עלינו לעודד אותו, לחזק אותו ולהסיר עד כמה שאפשר מכשולים מערכתיים אשר עלולים להעכיר אותו.

מטרת מסמך זה היא לחזק את המורים אשר המעשה החינוכי הוא נר לרגליהם, להציג את ציפיות מערכת החינוך בהקשר זה, ולהבהיר מהן שאלות העמ"ר ומה חשיבותן בלמידה וגם בהערכה.

ב. חוויית הלמידה בשיעור

רגעי המפגש בין המורה והתלמידים בשיעור, בחצר ובמעבדה, הם תמצית ההשקעה והמאמץ של כל מערך החינוך. המפגש בין המורה, הידע והלומד הוא זה שמחולל את הלמידה בשיעור ולאחריו. השיעור הטוב נוגע במחשבותיהם וברגשותיהם של הלומדים, מזמן להם תכנים בעלי ערך ואף יוצר יחסים אישיים תומכים בין המורה לתלמידיו. למעשה, כל המערך הגדול של מערכת החינוך - המבנים, המשרדים, המפקחים, המנהלים, המורים, חומרי הלמידה, ההיבחנות וההערכה - מכוון כל כולו לאותם רגעים שבהם המורה/סוגר/ת את הדלת ואומר/ת: "בוקר טוב ילדות וילדים, מה שלומכם הבוקר? היום נלמד כיצד...".

במהלך רגעי השיעור הללו מורים רבים מצליחים להניע חוויית למידה משמעותית בקרב הלומדים,³ למידה הכוללת רכישת ידע, הבנה, חשיבה, מעורבות שכלית ורגשית ודיאלוג המעיד על רלוונטיות ויחסי גומלין בין המורה לתלמידים ובין התלמידים לבין עצמם. מורים אלה יוצרים בעת השיעור מפגש עמוק בין הילדים לבין

² http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/HighSchool/Lemida_Mashmaoutit/Erech.htm

³ שלבי חוויית הלמידה המשמעותית נחקרו במספר מחקרים, ובמאמר המצורף (ראו בהערה הבאה) אף עיבדנו את המחקרים הללו לסיוע ממשי בהכנת השיעורים. למחקר בנושא ראו פרנפס: חקירת התופעה חוויית הלמידה המשמעותית, וחשיפת המנגנונים היוצרים אותה, אונ' בן גוריון, 2015.

הנושאים הנלמדים, מעוררים שאלות, מתווכים ידע, מערערים על תובנות שגורות ומצמיחים ידיעות חדשות. באחת, מפגש למידה משמעותי המתרחש בשיעור מערב את כל אישיותם של המלמדים ושל הלומדים: השכל, הרגש והעולם החברתי. יצירת חוויית למידה משמעותית כפי שתוארה לעיל אינה משימה פשוטה, אך ניתן ללמוד כיצד לקדמה בכיתה. מורים טובים, כאשר מאפשרים להם, מצליחים ליצור אותה בשיעוריהם.

ג. בין הערכה לעשייה - השפעת ההערכה החיצונית על הלמידה בשיעור

אחד הגורמים המשפיעים ביותר על המתרחש בשיעור הוא אופן ההערכה של תחום הדעת, ובעיקר ההערכה החיצונית. בבית הספר היסודי מדובר בעיקר במבחני המיצ"ב.

כיוון שההערכה החיצונית מביאה עמה לחץ גדול על המורים, היא משפיעה מאוד על הלמידה וההוראה בכיתה. בהשפעתן של בחינות המיצ"ב, כמו גם בחינות הברגרות, אפילו מורים טובים נוטים לעתים למקד את מהלך השיעור בהוראה ובלמידה לקראת בחינה (teaching for the test) - הוראה הממוקדת בשינון 'החומר' או בתרגול 'המיומנויות למיצ"ב' בלבד. שאלות המנהל הנפוצות כל כך: "האם זה קשור למיצ"ב?" או שאלות התלמידים: "המורה, זה לבגרות?" מעידות על כך כאלף עדים. לעתים קרובות, משקיעים המורים את מיטב מרצם וזמנם בהכנת תלמידיהם לבחינות המיצ"ב. הלמידה במהלך השנה, כמו גם המבחנים שכותבים המורים, מנסים "לקלוע" למבנה הבחינה החיצונית ולתוכנה. כאשר בוחנים את מבנה השאלות בבחינות הללו, מגלים שאין הן משקפות את כל מגוון המטרות של תכניות הלימודים. שאלות המיצ"ב גם אינן משקפות את כל מה שיכול להתרחש בכיתה במהלך השיעור: הן אינן נוטות לעסוק ברבדים רבים ומגוונים של הלמידה, ברלוונטיות שלה לחיי הילדים ואף לא בעולמם הפנימי, ברגשות ובערכים.⁴ כתוצר לוואי של למידה אינטנסיבית מכוונת מבחן, רבדים רחבים וחשובים אלה, ש"אינם למיצ"ב", זוכים לזמן הוראה-למידה מצומצם בלבד. כך, הלחץ של ההערכה החיצונית צובע בצבעים מסוימים בלבד את המפגש בעל הערך, האנושי, החינוכי והמאפשר שרצוי לנו כי יתרחש בין כותלי הכיתה.

עם זאת, להערכה החיצונית חשיבות רבה והשפעה מבורכת על הידע המקצועי של המורים ועל הישגי התלמידים. מטרנתנו, אם כך, להדק את הקשר בין ההערכה לבין הלמידה הרצויה. לשם כך יתווספו למבחני המיצ"ב במקצועות השונים שאלות עמ"ר, שאלות שהעיסוק בהן, אפילו כהכנה למבחן, מעורר למידה משמעותית בכיתה ומעודד מפגש אותנטי בין תלמיד למורה, בין תלמיד לחומר הלימוד ובין תלמיד לחבריו לכיתה.

4 יש הבדל במובן זה בין תחומי הדעת. בתחומים מסוימים, מעצם טבעם, יש יותר שאלות כאלה, ובתחומים אחרים - פחות. עם זאת, בכל אחד מתחומי הדעת אפשר ורצוי להוסיף עליהן.

כבר עתה משולבות בבחינות המיצ"ב שאלות חשיבה מסדר גבוה. כך למשל, בבחינות המיצ"ב מופיעות שאלות עמדה המצריכות שיקול דעת מורכב יחסית והבעת דעה מנומקת. אולם השאלות הללו, שיש לברך עליהן ושחוללו שינוי גדול באופי הבחינות וממילא גם בלמידה, מתמקדות בעיקר בתחום הקוגניטיבי והמטא-קוגניטיבי, והן נוגעות רק במעט בתחום האישי, הערכי והרגשי, אשר, כאמור, כלול גם הוא בין מטרות תכניות הלימודים.⁵ כתוצאה מכך, מטרות הוראה חשובות אלה נתפסות כצהרתיות בלבד. כאשר לא נבחנים על שאלות מסוג זה, לרוב גם לא מקדישים מספיק זמן לעסוק בהן בשיעורים, וקשה יותר לפתח למידה הנוגעת בחיי הלומד, בדברים בעלי ערך עבורו, בנושאים שמניחים תשתית לערכי החברה.

על רקע דברים אלה אנו מבקשים להמשיך את המהלך של פיתוח השאלות,⁶ במטרה לעודד למידה מעמיקה במשך כל השנה, למידה הכוללת גם את עולמו הרגשי התוך-אישי, ואת עולמו החברתי של הילד; למידה שתרחיב את היכולות האינטלקטואליות שלו לצד עולמו הפנימי, תעורר את מעורבותו בלמידה, תעודד דיון בערכיו, ותחזק את תחושת הערך שהוא חש בעקבות הלמידה.

כאמור, לשם כך יש לכלול בהערכה יותר שאלות חשיבה מסוג המערב גם ערך, מעורבות ורלוונטיות ללומד (שאלות עמ"ר). דוגמאות לשאלות כאלו הוכנסו בשנה האחרונה למבחני הבגרות, ואנו מבקשים להרחיב אף למבחני המיצ"ב בבית הספר היסודי ובחטיבת הביניים.

ראמ"ה תפתח את שאלות העמ"ר בשיתוף עם המזכירות הפדגוגית. השאלות תעובדנה ותנוסחנה בידי המפמרי"ם וצוותיהם בהתאם לתוכניות הלימודים ומטרותיהן, ותותאמנה לשלב ההתפתחותי של התלמידים. מאפייני שאלות העמ"ר יותאמו להקשר של בחינת המיצ"ב. כל השאלות תתבססנה על ידע וחשיבה, וההערכה שלהן תתבצע בעיקר על סמך מרכיבי הידע שבהן, על המיומנות שהן דורשות, ועל נימוק המגובה בידע מתוך תחום הדעת. חלק קטן מן ההערכה יינתן על הבעת הדעה האישית במידה שזו תנומק כראוי. יש עדיפות לכך שסעיף אחד יוקדש לידע והאחרים לחשיבה ולערכים, לרלוונטיות ולמעורבות הנתמכים על ידי עובדות וידע. חשוב שהשאלות לא תהיינה מאולצות, אלא תייצגנה חלק אינטגרלי מתחום הדעת והדיסציפלינה.

שאלות העמ"ר תוכנסנה לבחינות בהדרגה ותוך כדי בחינה מדוקדקת של השפעתן על ההיבטים השונים של החינוך וההוראה.

⁵ קיים קושי בהערכת תשובות הנוגעות בעולם הרגש או החשיבה. עם זאת, ניתן להתגבר על הקושי בהערכת שאלות חשיבה ואף עמדה ורגש, בכך שהתלמיד יתבקש לציין בתשובתו נתונים, ולנמק את העמדה על בסיס הידע שנלמד. הדבר נעשה כיום בשאלות החשיבה במיצ"ב ובמבחני בגרות, למשל, ונעשה תמיד בשאלות החשיבה במוסדות להשכלה גבוהה במבחנים הבוחנים ידע והבנה מעמיקים.

⁶ למעשה, מדובר במעין תהליך מתמשך של פיתוח השאלות במבחנים חיצוניים, שבהם כל שלב כולל לרוב את השלבים שקדמו לו: משאלות ידע והבנה בלבד לשאלות הכוללות ידע וגם חשיבה מסדר גבוה, בשלב הקודם, לשאלות המערבות גם חשיבה, גם אתיקה וגם את עולמו הפנימי של הלומד. ההדרגה הזו (שינון - חשיבה - עמ"ר) אינה משקפת הדרגה אובייקטיבית או מחויבת המציאות. אנו נקטנו בה מכיוון שזה היה התהליך המקובל בישראל עד היום. בשאלות הבגרות נשאלו עד היום שאלות שינון, ולעתים שאלות חשיבה (ובשאלונים בודדים גם שאלות עמ"ר), וכעת אנו מעוניינים להתקדם בהדרגה לשאלות הכוללות גם עמ"ר. רוב שאלות העמ"ר הן ממילא גם שאלות חשיבה, אלא שנוספה בהן גם נגיעה בעולמו הפנימי של האדם: ברגשותיו, בעמדותיו, או בעולם הסובב אותו באופן מידי בחייו.

ד. הגדרת שאלות העמ"ר

שאלות העמ"ר כוללות שלושה מרכיבים של הלמידה המשמעותית: ערך, מעורבות ורלוונטיות. שלושת המרכיבים הללו הוגדרו במסמך "[אבני הדרך ללמידה משמעותית](#)";⁷ ועל הגדרת כל אחד מהם נשברו קולמוסים רבים. בשאלות העמ"ר אנו שואפים שיהיו לפחות שניים מן המרכיבים: הערך, המעורבות או הרלוונטיות, בנוסף לידע, להבנה ולחשיבה מסדר גבוה.

בשאלות הערך אנו עוסקים בערכים חשובים לחברה, ובשאלות מעורבות ורלוונטיות אנו מנסים לגעת בעולמו הפנימי של הלומד, ולנסחן כך שתהינה בעלות ערך בעיני הלומד. כך ייווצר החיבור בין הערכים החברתיים העומדים בבסיס תכנית הלימודים לבין תחושת הערך של הלומד.⁸

דוגמה לגישה המשלבת ערך, מעורבות ורלוונטיות בהערכה רחבת היקף מצויה בטיטוטת המסגרת המושגית של מבחני הפיזה: "כאשר בני אדם נדרשים לקבל החלטות המשפיעות על בריאותם, על המזון שהם אוכלים ועל צריכת האנרגיה שלהם, הם זקוקים למודעות מדעית. חשוב שיבינו את השלכות החברתיות של ויכוחים בין מומחים, יפתחו עמדות בנושאים מדעיים, יגלו מעורבות אישית בסוגיות הנוגעות לטכנולוגיה ולמשאבים ויפעלו באופן מושכל בקבלת החלטות שישפיעו על סביבתם" (מתוך: פיזה 2015, טיטוטת המסגרת המושגית במדעים). גישה כגון זה מעודדת, באמצעות ההערכה, טיפוח מודעות ונקיטת עמדה ביחס להיבטים חברתיים בתחום המדעים, ומדגישה את חשיבות העיסוק בנושאים רלוונטיים.

שאלות ערך

שאלות ערך הן שאלות חשיבה העוסקות בערכים שאנו כחברה סוברים שהם חשובים, ומטרתן לעורר שיח של ערכים העולה מתוכני הלמידה, כגון: אהבת האדם, אהבת העם והארץ, כיבוד הורים, כבוד הדדי, סובלנות ועוד. איננו מכוונים בשאלות אלו לאינדוקטרינציה רעיונית או להנחלת ערכים מוחלטים, אלא לפיתוח שיח של חשיבה ערכית ומוסרית באמצעות דיון מעמיק שיוביל המורה בכיתה. הדיון בשאלות המבחן ישמש דוגמה, ויכוון גם את השיח סביב תכנים נוספים מתחום הדעת.

שאלת ערך תכלול לרוב דילמה מוסרית או בעיה אתית הרלוונטיות לחיי החברה, והיא אמורה לעורר בנשאל צורך לענות עליה, להכריע בין חלופות ערכיות / מוסריות ולבטא עמדה פנימית. כך, למשל, ניתן לשאול: "מה אפשר ללמוד ממעשיה של יעל, על כיבוד הורים או על עזרה לחברים? הסבר לפי הכתוב בסיפור". כל

⁷ <http://meyda.education.gov.il/files/lemidaMashmaitit/chozer/index.html>

⁸ על מנת שתלמידינו ירצו להמשיך וללמוד לכל אורך חייהם, אנו מבקשים שהם יעריכו את הלמידה ויחושו שהדברים שלמדו הם בעלי ערך עבורם. חשוב לא פחות מכך הוא, שהתלמידים יעסקו בנושאים שאנו כחברה חושבים שהם בעלי ערך לקיום חברה אנושית טובה ומוסרית.

תשובה שהתלמיד יענה עשויה להיות נכונה, ובתנאי שהוא אכן הדגים מתוך הספר ונימק את הדגמתו כראוי. שאלת ערך תמיד תהיה גם שאלת חשיבה, ולעתים תכלול מרכיבי עמ"ר נוספים: היא עשויה לעורר גם מעורבות (וטוב שתעשה זאת), ואף עשויה להיות רלוונטית לחיי הלומד.

שאלות מעורבות

שאלות המעורבות הן שאלות הכוללות חשיבה, ויוצרות למידה פעילה, קוגניטיבית או רגשית. אלו שאלות שיוצרות חיבור בין התלמיד לחומר הנלמד, גם כאשר הוא אינו עוסק בנושא ערכי או בנושא שרלוונטי ישירות לחייו. ניצור חיבור כזה על ידי ניסוח שאלה המזמינה את התלמיד לבחירה, המבקשת להכריע בין כמה חלופות אפשריות, היוצרת רצון עז אצל התלמיד לפתור בעיה ודחף פנימי "לפצח" את התרגיל (כפי שאנו חשים בעת חידון מאתגר), וכדומה. כך, למשל, ניתן לשאול: "האם אתה מזדהה עם הבחירה של יוסי בסיפור שקראת? עם איזה קושי הוא התמודד, לדעתך? האם פתר את הקושי באופן נכון בעיניך?".

שאלות רלוונטיות

שאלות רלוונטיות הן שאלות שעוסקות בנושאים הקשורים לעולמו האישי של התלמיד, לנושאים שהוא מכיר מחייו ומעולמו. שאלות אלו תדרושנה לרוב מן התלמיד היכרות וחיבור פנימי אל נושא השאלה, לא רק מבחינה קוגניטיבית אלא גם בממד קיומי או בממד רגשי. כך למשל ניתן לשאול: "הבא דוגמה לחוויה דומה מתוך החיים שלך, של אנשים שאתה מכיר, או של מי שנתקלו במקרה דומה. מה הם חשו במקרה זה, כיצד פעלו? מדוע פעלו בדרך זו?". אמנם, זהו מקומן של שאלות אקטואליה העוסקות במתרחש בעולם הכללי בימינו, אך תינתן עדיפות לשאלות שעוסקות בעולמו האישי של התלמיד העונה על השאלה. לרוב, שאלות רלוונטיות יעוררו מעורבות עמוקה, שיח פנימי והזדהות של הלומד.

יש לציין שלרוב הרלוונטיות יוצרת מעורבות, אך לעתים יכולה להתגלות מעורבות גם בנושאים שאינם קשורים ישירות לחיי הלומד, כמו סקרנות לגבי תחום חדש מאוד, או שאלה שמעורבת בה בחירה.⁹ לעתים יכולה להיות גם רלוונטיות שאינה יוצרת מעורבות, כמו נושא ששייך לחיי הלומד, אך אינו מעורר בו באמת אכפתיות (למשל, תלמיד שנכח בדיון העוסק בגודל בתי הספר ובהשלכתו של נתון זה על מצבם הכלכלי על ההורים).

⁹ דוגמא לשאלת מעורבות שאינה בהכרח רלוונטית לעולמו של הלומד: בחר דמות היסטורית שלמדת עליה ושלדעתך פעלה באופן נכון שהשפיע על המציאות העולמית. ציין שני דברים שהיא עשתה, וכיצד הכרעתה הנכונה לדעתך, השפיעה על העולם.

ה. דוגמאות לשאלות חשיבה ועמ"ר אפשריות במיצ"ב

א. דגמים מוצעים לשאלות עמ"ר

בעמודים הבאים נציע דגמים אפשריים לשאלות עמ"ר. בכל סוגי השאלות האמורות, הנימוק יתבקש על בסיס הידע הנלמד וניתוחו, והלומד יידרש להציג נתונים ועובדות התומכים בטענתו, ולנמקה. שאלות אלו מטיבן מערבות חשיבה ולעתים קרובות כוללות שניים או שלושה ממרכיבי העמ"ר, ועל כן פעמים רבות לא ניתן לסווגן כשאלת ערך בלבד, מעורבות בלבד או רלוונטיות בלבד.

בחלק מן הדוגמאות הבאות השאלות כוללות כמה ממרכיבי העמ"ר, ובחלקן - מדובר בסעיף אחד מתוך שאלה הכוללת סעיפי ידע וחשיבה קודמים. על מנת לסבר את הדעת גם בתחום המדעים, בחלק מסוגי השאלות נביא דוגמה מפורטת של סעיף העוסק בעמ"ר מתחום זה.¹⁰

שאלות ערך

זיהוי ערך ומסר

שאלות מסוג זה הן שאלות חשיבה המבקשות לעורר שיח ולהנכיח ערכים המצויים בתכנית הלימודים, או ערכים חשובים בתוכני הלמידה. הלומד מתבקש לזהות דילמות ערכיות ומוסריות ולכתוב עליהם או להכריע בהן. לעתים בשאלה מסוג זה יתבקש הלומד לחפש בתוכן הנלמד מסר לחייו או לחיי היום יום. הלומד נדרש לשאול את עצמו: האם יש מסר, חיובי או שלילי, שניתן ללמוד מן החומר הנלמד?

10 שאלות נוספות רבות, בכל תחומי הדעת, שחלקן כוללות מחוונים מדויקים, ניתן למצוא בקובץ השאלות שפורסם על ידי המזכירות הפדגוגית במצורף לאגרת זו.

1. האם, לדעתך, פעל יוסי בצורה נכונה כאשר התערב בוויכוח בין דני ליעל? הסבר מדוע.
2. מה, לדעתך, הייתה הילדה צריכה לעשות כאשר ראתה את הזקן ברחוב? הסבר מדוע.
3. מדוע חשוב לשמור על הסביבה?
4. על מי, לדעתך, מוטלת האחריות לשמירה על הסביבה בסיפור שקראת?
5. כיצד נפעל למען שמירה על הסביבה בכיתה, בבית הספר, במקום מגורינו?
6. מהן הסכנות באי שמירה על הסביבה?
7. כיצד נגביר את המודעות לנושא זה?

על מנת שהשאלות לא תהיינה שאלות שינון, יש לבחור בכאלה שדורשות חשיבה, ושהערכים המדוברים בהם לא נדונו בכיתה. אם רוצים גם ליצור מעורבות (שאלות ערך+מעורבות) ניתן לבקש מן התלמיד לבחור מתוך היצירה בערך אחד שהוא חושב שיש לו חשיבות רבה; אם רוצים ליצור גם רלוונטיות או מעורבות ללומד ניתן לבקשו לציין ערך שהוא מזדהה עמו (מעורבות), או שלדעתו הוא רלוונטי לחיי היום יום שלו, של חבריו לכיתה, או של אזרחי המדינה (רלוונטיות).

ניתן להפוך כל אחת מהשאלות הללו לשאלת ערך+רלוונטיות כאשר מבקשים מהתלמיד לציין "כיצד אתה וחבריך יכולים לפעול למען שמירה על הסביבה?" (ראו שאלה 5 לעיל).

שאלות מעורבות

הזדהות והבעת עמדה אישית

שאלות מסוג זה מזמינות את הלומד להזדהות עם אחת מהדמויות שהוא לומד עליהן, או עם רעיון שעלה מחומר הלימודים, ולנמק מדוע הוא מזדהה עמם, או לדמות את עצמו בסיטואציה מסוימת ולהביע את עמדתו האישית עליה. מטרת שאלות אלו היא שהתלמיד יחוש רגש כלפי הנלמד, או לפחות יביע את דעתו ביחס אליו ולא יישאר אדיש.

לניסוחים המתאימים לפתיחת שאלות מסוג זה:

- מה מרגישה הדמות בטקסט? (בשיר או בסיפור) האם חשת אי פעם כך? האם אתה מכיר מישהו שחש כך? מה גרם לדמות לתחושה זו? כיצד פעלה הדמות בעקבות תחושה זו?
- אפשר לתאר מקרה דומה שקרה בבית או בכיתה, ולשאל על דרכי פעולה אפשריות במקרה זה.
- לו היית במקום יעל, בסיפור שלמדת, כיצד היית פועלת? הסבירי את החלטתך.
- אילו היית (דמות מסוימת), מה היית מרגיש/ה? כיצד היית נוהג/ת?
- מה הייתה תגובתה של הדמות ל _____? אילו תיאורים ביצירה מעידים על כך? האם, לדעתך, היא פעלה כראוי?
- מי, לדעתך, פעל נכון בסיפור? הסבר מדוע פעולה זו הייתה נכונה.

בחירה

שאלות מסוג זה מבקשות מהלומד לבחור נושא או תוכן שאותו הוא למד, ולהביע את דעתו עליו. התלמיד נדרש להבהיר את תשובתו על פי התוכן הנלמד.

לניסוחים המתאימים לפתיחת שאלות מסוג זה:

- בחר בנושא שנלמד בכיתה ועניין אותך מאוד, וכתוב מה למדת ומדוע הנושא עניין אותך. תוכל לכתוב הסבר או תיאור של הדברים.
- בחר בסיפור שנלמד בכיתה וכתוב:
  - א. איזו דמות מן הסיפור היית רוצה לפגוש?
  - ב. מדוע דווקא אותה?
  - ג. מה היית רוצה לשאול אותה בהתייחס למעשה שעשתה?

עולם פנימי

בשאלות אלו אנו עוסקים בעולמן הפנימי של דמויות (רחוקות או קרובות). העיסוק בסוג עולם זה מעלה אף את עולמו הפנימי של הלומד, שכן הוא נדרש לגעת בתכונות אופי, בהכרעות ובדילמות של הדמות המתוארת. דרך אפשרית לענות על שאלות אלו היא לקשר ולהסיק מתוך עולמו הפנימי של הלומד או מתוך עולמות מוכרים של הסובבים אותו לעולמה של הדמות המתוארת.

לניסוחים המתאימים לפתיחת שאלות מסוג זה:

- ממה התרגשת כשקראת את הטקסט? מה מצא חן בעיניך בסיפור באופן מיוחד?
- כתוב מכתב אל אחת מהדמויות שבסיפור, תאר את רגשותיך / הצע לה דרך פעולה מסוימת או פתרון אחר / נוסף. הבע את מחשבותיך על התנהגותה.
- עם מה לדעתך התמודדה הדמות? מה לדעתך עזר ל... לעשות את...? אילו התלבטויות ליוו, לדעתך, את...? מדוע, לדעתך, בכה הגיבור בסיום הסיפור?
- מה אפשר ללמוד על הדמות מכך שבחרה לעשות... או: מכך שאמרה...? (אפשר להביא ציטוט מהטקסט).

שאלות רלוונטיות

רלוונטיות ויישום רלוונטי

בשאלה מסוג זה התלמיד מתבקש להישען על הנלמד, לזהות בחייו ובסביבתו היבט דומה, לקשר את הדברים לחייו, ואם אפשרי - להציע פתרון מתאים. בעקבות סוג שאלות זה ייווצר קישור בין הנלמד למציאות.

ניסוחים המתאימים לפתיחת שאלות מסוג זה:

- היכן ניתן לפגוש בחיים / האם פגשת / מישהו שאתה מכיר פגש, מקרה דומה לזה שלמדת עליו? תאר את המקרה. במה הוא דומה לטקסט הנלמד ובמה הוא שונה ממנו?
- כתוב שני דברים שאתה או חבריך תוכלו ליישם בחיי היום יום בבית או בכתה.

עקרונות מנחים לשאלות חשיבה ועמ"ר (ערכים, משמעות, רלוונטיות) במבחן

1. השאלות צריכות להתבסס על ידע והבנה, ועליהם יתווסף נדבך של חשיבה ועמ"ר.
2. השאלות צריכות לגעת בעולמו הפנימי של הילד (תוך-אישי), בתפיסת עולמו, בתחושותיו, בעולם הסובב אותו והקשור לחייו (מילים לדוגמה: הזדהות, תחושה, ערכים, מסר, הכרעה). לעתים כדאי להימנע משאלה ישירה מדי הנוגעת לרגשות התלמיד ולחייו הפרטיים.
3. רצוי שהשאלות תהינה מעניינות, מעוררות וקשורות לעולם הלומד, וכן כאלה הדורשות הכרעה, בחירה, הזדהות וכדומה.
4. אפשר לשאול על רגשות, תחושות או ערכים של דמות, על מאפיינים של תקופה, על תחושות של אנשי התקופה וכדומה (למשל: כיצד לדעתך חשה הדמות בעת האירוע? נמק את דבריך על בסיס הטקסט שקראת).
5. יש להבהיר ללומדים ולמלמדים שכל דעה אישית תתקבל במידה שהיא תנומק היטב ותבוסס על עובדות.
6. יש להיזהר משאלות בנושאים רגישים העלולות לזמן העלאת תפיסות קיצוניות.
7. כדאי לכתוב את השאלות הללו בשפה המעודדת חשיבה ויצירה (שפה מעט פחות "מבחנית"), כתפיסת המפמ"ר וצוותו ובהתאמה לאופי תחום הדעת.
8. מרכיב העמ"ר במבחן יזכה, בשלב הראשון, לניקוד נמוך (על מנת להרגיל את התלמידים לסוג שאלות כזה).
9. המחווה יבדוק את פרטי הידע בתשובה, את איכות ביסוס העמדה המוצגת ואת ההתאמה בין הידע המובא לבין הטענה של כותב התשובה.
10. יש לייצר מחווה מדויק ככל הניתן, אך כזה המאפשר מגוון תשובות, והמשקף גמישות לתשובות יצירתיות.